MARS *et* HISTORIA

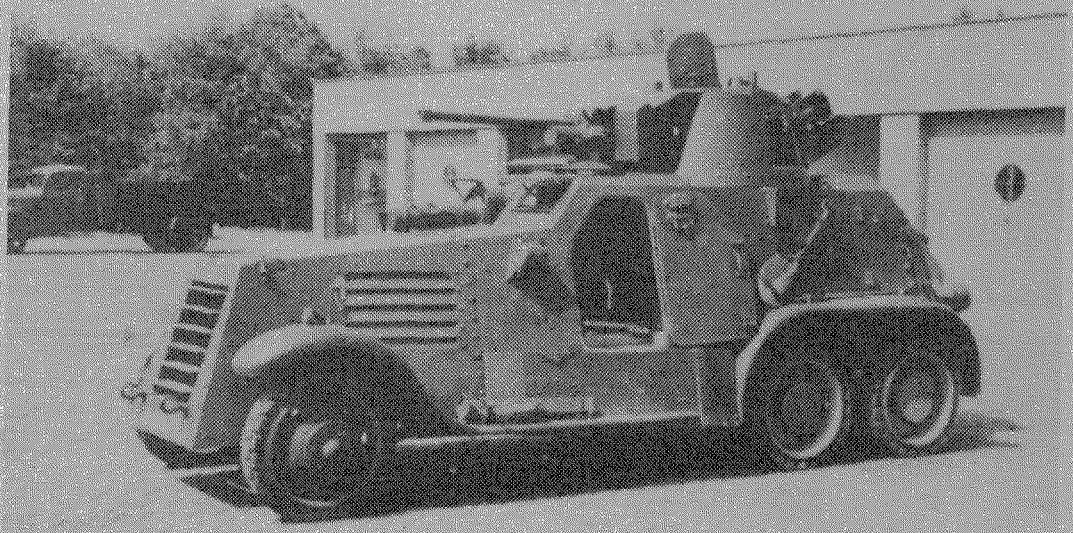

18e Jaargang nummer 5 - september/oktober 1984

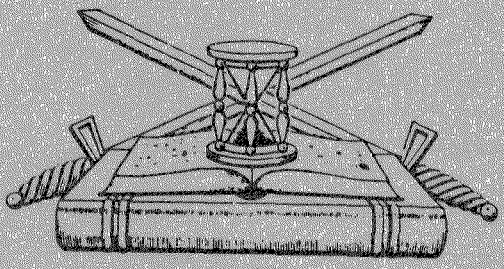

ORGAAN
van de Nederlandse Vereniging ter beoefening van de Militaire Historie. Opgericht 20 augustus 1966. Verschijnt 6 x per jaar.

Beschermheer: Z.K.H. Prins Bernhard der Nederlanden.

SAMENSTELLING VAN HET BESTUUR:
Voorzitter: C.A. Heshusius, **Vice-Voorzitter:** H. Muller, **1e Secretaris:** M.H.G. Coolen, **Penningmeester:** drs. J.A. Bom, **2e Secretaris:** E.W. van Popta, **Leden:** jhr. D.J.H.N. den Beer Poortugael, J. van den Berg, B.C. Cats, B.W. Hopperus Buma, F.J. van Lier, C.B. Nicolas, H. Ringoir.
Adviseur: mr. Ch.L.M. Schaepman.
ADRESSEN DAGELIJKS BESTUUR:
Voorzitter: Van Alkemadelaan 350, Flat 316, 2597 AS 's-Gravenhage, tel.: 070-248495. **1e Secretaris:** Fluitekamp 71, 3828 WG Hoogland, 033-804025. **Penningmeester:** Storm van 's-Gravesandeweg 23, 2242 JB Wassenaar, tel.: 01751-18624. De contributie bedraagt per jaar min. **f 35,00**, te storten op rek. no. 65.82.12.125 van de Nederlandsche Middenstandsbank Wassenaar, t.n.v. de Nederlandse Vereniging van Militaire Historie of op giro 29 40 790 van de N.V.M.H. te Wassenaar.
SAMENSTELLING REDAKTIE-WERKCOMMISSIE: J. van den Berg, E.W. van Popta.
Redaktie-adres: Mgr. Bekkerslaan 151, 2286 CE Rijswijk (Z.H.), tel.: 070-937425.

AFDELINGSCORRESPONDENTEN:

(1) 'KRIJGSGESCHIEDENIS, KORPSGESCHIEDENIS, KL' olv H. Ringoir, Poolshof 6, 2241 BA Wassenaar 01751-16421.
(2) 'TRADITIES EN CEREMONIEEL olv P. van der Burg, Hoofdstraat 94, 3972 LC Driebergen 03438-17588.
(3) 'UNIFORMKUNDE' olv F.A.Th. Smits jr, Mgr. van Steelaan 232, 2273 EW Voorburg 070-865372.
(4) 'RIDDERORDEN EN ONDERSCHEIDINGEN' olv H.G. Meyer, Vollenbergstraat 6, 5801 RP Venray 04780-82992, B.W. Wagenaar, Handelstraat 18, 1901 VA Castricum 02518-53084.
(5) 'MILITAIRE EMBLEMEN' olv B.C. Cats, Claudiagaarde 72, 1403 JR Bussum 02159-13563, C. van Ekeris, Anslostraat 183, 2533 KD 's-Gravenhage 070-886566.
(6) 'WAPENS EN MUNITIE' olv J. Lenselink, Oxfordlaan 49, 2314 EB Leiden 071-894012.
(7) 'MILITAIRE MUZIEK' olv mr. R.A. Schimmel, de Mildestraat 57, 2596 SW 's-Gravenhage 070-246568.
(8) 'HISTORISCHE NEDERLANDSE VERSTERKINGEN' (Overzee) olv A.F. Lancker, Secanets 39, Setla Correos Vergel (Alicante) Spanje
(9) 'MARITIEME GESCHIEDENIS' olv M.K. Zaagman. Ds. van den Boschlaan 225, 2286 PH Rijswijk (ZH) 070-946539.
(10) 'NAPOLEONTICA' olv prof. dr. H.P.L. Harms Vogts, Denenburg 145, 2591 AC 's-Gravenhage
(11) 'TWEEDE WERELDOORLOG' olv J.H. Berlemon, Porceleinvlinder 5, 2317 JZ Leiden 071-220545.
(12) 'MILITAIRE EN CIVIELE MINIATUURFIGUREN' olv C. Frazer, H. Cleyndertweg 461, 1025 DT Amsterdam 020-368331.
(13) 'VAANDELS EN STANDAARDEN' olv Kl. Sierksma, 'Huize Midgaard', Aan de Brink 36, 1399 GX Muiderberg 02942-1470.
(15) 'KONINKLIJKE MARINE' olv L.L. von Münching, Middelweg 85, 2241 AP Wassenaar 01751-10045.
(16) 'MILITAIRE GENEALOGIE' olv H. Ringoir, zie (1)
(17) 'MILITAIRE FOLKLORE' olv F.W. van Steen, Lion Cachetstraat 2, 3851 ZE Ermelo 03417-51983.
(18) 'MILITAIRE VOERTUIGEN EN TANKS' olv M.C. van der Hoog, Surinamestraat 40, 2585 GK 's-Gravenhage 070-634391. J. Bloemendaal, Scheldelaan 10, 2105 XG Heemstede 023-291324, W. den Dunnen, Hendrik Hamelstraat 58, 2595 VM 's-Gravenhage 070-834659.
(19) 'KONINKLIJKE LUCHTMACHT' olv J. van den Berg, Cronestein 85, 2804 EL Gouda 01820-34283, P.C. Boer, Waterklaver 2, 2804 PN Gouda 01820-35332.
(20) 'KNIL' olv W.R. van der Weide, Groningensingel 531, 6835 EV Arnhem 085-217555.
(21) 'MILITAIRE BIBLIOGRAFIE TIJDSCHRIFTEN' olv J.A.C. Bartels, Santhorstlaan 50, 2242 BH Wassenaar 01751-12222.
(22) 'MILITAIRE GEDENKTEKENS EN MONUMENTEN' olv J. Albarda, Lindenheuvel 12A, 1217 JX Hilversum 035-46815, drs. J.A. Bom, Storm van 's-Gravesandeweg 23, 2242 JB Wassenaar 01751-18624.
(23) 'KORPS MARINIERS' olv drs. J. Nuis, Graaf Willem de Oudelaan 187, 1412 AS Naarden 02159-46037.

Studieafdelingen waarvoor het correspondentschap (nog) vacant is:

(14) 'EERSTE WERELDOORLOG'

Reeds verschenen nummers kunt U, zolang de voorraad strekt, aanvragen bij de heer J. van den Berg, Cronestein 85, 2804 EL Gouda. Losse nummers, inclusief portokosten *f* 5,-, over te maken aan de penningmeester.

MARS *et* HISTORIA

De 'NEDERLANDSE VERENIGING TER BEOEFENING VAN DE MILITAIRE HISTORIE', opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij K.B. no. 50 van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de studie van geschiedenis, ceremoniëel, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

INHOUD:

F.J. van Lier: Militariade
B.C. Cats: De historische verzameling Intendance
J. van den Berg: De Fokker S-14 Machtrainer
Dr. J. Wytzes: Oorlogvoering in de Klassieke Oudheid
N. Berghuijs: Philipp von Hohenlohe en de inname van Breda in 1590
Mr. P.W. Waldeck: Pieter Frederik Waldeck RMWO-4
C.A. Heshusius: Uit het dagboek van luitenant Donck (XXVII)
Reacties van leden: Militaire gedenktekens; Een ringkraag van Ramillies 2
Boekbespreking: Tanda Mata Knil

VAN DE REDACTIE:

Naast de vaste rubriek Militariade en de reeds eerder aangekondigde artikelen heeft de redactie o.a. ook nog in portefeuille:
De dubbelspion, door H. Ringoir
Fragmenten betreffende het militaire leven rond 1800, door H. den Beer Poortugael
Nogmaals de 8 staal in de Maaslinie, door drs. J.P.C.H. van Hoof.

Denkt U aan de
Algemene Ledenvergadering
op 13 oktober a.s.
in het
Militaire Luchtvaart Museum
te Soesterberg?

★

Bij de voorplaat: In 1986 zal een, door drs. J.A. Bom samengesteld, gedenkboek verschijnen over de eskadrons Pantserwagens. Zie Militariade.

MILITARIADE

Een tweemaandelijkse rubriek vol wetenswaardigheden, met U en voor U verzameld door F.J. van Lier, Kromwater 56, 2715 AL Zoetermeer.

1. Laat ik deze keer eens beginnen met een oproep aan U allen, 'n oproep om steun. In 1950 en wel op 14 juli van dat jaar werd MOVEO (Meer ontspanning voor ernstige oorlogsgewonden) opgericht door een aantal organisaties. Het doel van de Stichting MOVEO is het organiseren van autotochten en van andere ontspanning voor ernstige militaire oorlogsgewonden en zware militaire invaliden van onze gehele krijgsmacht. Op deze wijze wil MOVEO onze oud-wapenbroeders deelachtig maken aan de vreugden, die voor ieder gezond mens vanzelfsprekend zijn. MOVEO wil wat zon brengen in de harten van mensen, die tengevolge van oorlogshandelingen in de jaren 1940-1950 tot aan het einde hunner dagen als lichamelijk gehandicapten en soms als geestelijk gehandicapten hun verdere leven moeten slijten. Hun lotsverbondenheid heeft onderling bijzondere banden geschapen, die voor hen gezamenlijke belevenissen tot een wezenlijke behoefte maken. Een behoefte, die steeds meer wordt gevoeld, omdat de ouderdom zich doet gevoelen door het versnelde slijtageproces en het dreigend verlies van contact met medemensen. Momenteel verricht MOVEO haar werk nog voor 370 aan haar zorgen toevertrouwde oud-militairen. MOVEO kan ontspanning bieden dank zij de volkomen belangenloze medewerking van zo'n 250 automobilisten, die alle vervoer voor hun rekening nemen. Daarnaast is er natuurlijk geld nodig, véél geld nodig! Bedenk MOVEO eens met een gift van Uzelf ter gelegenheid van het a.s. 35-jarig bestaan van MOVEO! Het gironummer is 5400. Doet U het?

2. Enkele nieuwe boeken, die het vermelden waard zijn:
   - *'Atlas des Deutschen Reichsheeres'* door Carl Henckel, herdruk van de uitgave 1901, 30 kleuren-platen op formaat 70 x 50 cm met ongeveer 2600 afbeeldingen van uniformen en uniformdelen. De prijs van dit historische uniformdeterminatieboek van de keizerlijke krijgsmacht is nu (inclusief porto) DM 660,-. Bestelling bij o.a. Orden Bielitz, 6551 Wallertheim, Obergasse 13, W. Duitsland (met vooruitbetaling).
     Ik wijs er nog op, dat de oorspronkelijke uitgave slechts 1000 exemplaren groot was en antiquarisch zeer hoog staat genoteerd.
   - *'Collecting metal shoulder titles - supplement 1'*, eerste aanvulling op het gelijknamige boek van R.A. Westlake, dat in 1980 verscheen. Prijs £ 1,20. Te bestellen bij Ray Westlake, 140 Wyld Way, Wembly, Middx HA9 6PU, England.
   - *'British Army Proviciency Badges'* door D. Edwards en D. Langley. 'n Eerste uitgave op het gebied van bekwaamheidsbadges. Zeer gedetailleerd en voorzien van 300 foto's. Prijs £ 10,-. Te bestellen als hierboven.
   - *'Verbandsabzeichen des Heeres, Band I Artillerie und Topographie'* door Walter-Hubert Schmidt. Volgens ons lid, de heer Kl. Sierksma, van wie ik deze tip kreeg, een erg mooie en heraldisch vooral modern-correcte uitgave, die in 13 delen tegen zeer redelijke prijs voor een uitgave met kleurenafbeeldingen gaat verschijnen.
     Deel I kost DM 32,- en bevat ca. 264 bladzijden met 107 afbeeldingen in kleur. Uitgever: Degener en Co. ISBN-nr. 3-7686-7008-2. Brochure-formaat 12 x 16,5 cm.

3. Las kort geleden tijdens ziekte het boek *'Officieren achter prikkeldraad'* van Leo de

Hartog. 'n Dijk van een boek, dat ik U allen warm kan aanbevelen. Het geeft onopgesmukt het verhaal over de - soms ongelofelijke - belevenissen van de Nederlandse officieren en cadetten, behorend tot de z.g. Colditz-groep en - vanaf juni 1943, na de samenvoeging ook van de overige officieren, cadetten en adelborsten in Duitse krijgsgevangenschap. Een van de doelstellingen van het boek is latere generaties in staat te stellen lering te trekken uit wat de Nederlandse officieren in de jaren 1940-1945 achter prikkeldraad goed en fout deden. Belangrijke punten hierbij zijn o.a de in 1940 door de Duitse bezetter voorgelegde erewoordverklaring, het doel en de betekenis van de - vaak zeer spectaculaire - vluchtpogingen, de noodzaak dat bij deze activiteiten nauwe samenwerking bestaat, de vraag of het verstandig is een massa-ontsnapping te doen (gezien de gevolgen aan tegenmaatregelen), het nut van het organiseren van een inlichtingendienst en tenslotte het vereiste, dat men te allen tijde op elkaar moet kunnen rekenen en vertrouwen (verraad was er tot het laatste moment!). Wat schaamde ik me bij het lezen van de epiloog, waaruit bleek dat er na de oorlog in Nederland wel erg weinig belangstelling, laat staan waardering heeft bestaan voor de gebeurtenissen in de krijgsgevangenkampen.
Dit boek zou verplichte lectuur moeten zijn op KMA en KIM!

4. Naar aanleiding van deze rubriek in het mei/juni-nummer ontving ik van het lid, de heer Breedveld, een sympathieke brief over het schoonmaken van fouragères e.d. Hij schrijft o.a.: *'Voor het schoonmaken van b.v. zilveren en verzilverde voorwerpen, heb ik prima resultaten geboekt met het middel 'Silver Quick', fabrikaat Johnson, dat bij drogist en speciaalzaak verkrijgbaar is. Voorwerp hierin dompelen tot het schoon is en daarna onder de waterkraan afspoelen. Daarna drogen met lucht of warmte, of beide (voor snelle droging). Dit laatste is vooral van belang als stiksels los kunnen gaan b.v. bij fouragères.*

Voor vergulde voorwerpen is er goed resultaat te bereiken met zeer sterk verdund *zwavelzuur. Echter, neem hierbij wat voorzorgen, want dat spul is zeer agressief. Iedere druppel brandt gegarandeerd een gaatje in de kleding en inademen is ook al niet best. Om diezelfde reden is ook het gebruik van ammonia niet aan te bevelen.*
Wie het toch met zwavelzuur wil proberen, neemt een geglazuurde kom (geen emaille of aluminium) die daarna ook voor geen ander doel meer gebruikt moet worden. Probeer uit - naar gelang de vervuiling van het schoon te maken voorwerpen - een verhouding van: 1 deel zuur op ± 20 delen water. Soms kan wijzigen in 1 op 19 of 1 op 21 etc. nodig zijn. Dit blijkt tijdens de behandeling, als U een klein - onopvallend - plekje met een bepaalde (geschatte) verhouding hebt uitgeprobeerd. Indien schoon, het voorwerp - indien daarvoor geschikt - in een warm sodabad, teneinde de werking van het zuur te neutraliseren. Daarna in zaagsel drogen. Deze methode voor messing te prefereren. Anders i.p.v. sodabad een zeepsop (alkalivrij) en met water spoelen.
Het blijft een kwestie van uitproberen. Ook hier blijft in geval van 'stiksels' snel drogen gewenst.
Tijdens het werk handschoenen (wegwerp) en een maskertje (wegwerp) aanbevolen en - als gezegd - geen goede kleding dragen. Ventileren! Tegen spetten: eerst water en dan zuur in de kom (niet andersom). Veel simpeler is voor dit soort werk inclusief stoffen als uniformen het gebruik van het product 'teepol'. Dit is - als grondstof voor de wasmiddelenindustrie - voor zover mij bekend niet in de handel verkrijgbaar. Wil dit wel natrekken, indien daar belangstelling voor is. Heb het zelf - jaren geleden - betrokken via een depôt van Shell Chemie in Rotterdam. Toegevoegd aan zwavelzuur versterkt het de werking ervan, wat b.v. hardnekkige aanslag op voorwerpen doet verdwijnen.
Doet U een scheutje teepol in een bak, water erbij, dan krijgt U een enorme hoeveelheid schuim, waarin U uniformen - kwasten - fouragères etc. zonder problemen kunt reinigen. Alles schoon naspoelen met water tot alle sop is verwijderd. Ook weer - vanwege het stiksel - snel drogen. Van geval tot geval vaststellen

hoeveel teepol te gebruiken; afhankelijk dus hoe vuil het voorwerp is.
Een volkomen onschadelijk middel. Let U er wel op, dat bij hardnekkige aanslag meerdere keren wassen noodzakelijk kan zijn en langere tijd nodig kan zijn eer alles grondig schoon is. Dit is geen probleem, daar teepol niets aantast. In tegenstelling tot afwasmiddelen, die ook reinigen maar toch grondiger nabehandeld moeten worden.'
Mochten leden nog andere informatie nodig hebben, dan kunnen zij de heer Breedveld altijd schrijven. Zijn adres staat in de ledenlijst. In ieder geval dank ik hem voor de moeite, die hij zich getroostte om ons in zijn kennis te laten delen.

5. Soms krijg ik brieven van buitenlandse verzamelaars, die mij verzoeken om contact te leggen met Nederlandse verzamelaars om b.v. tot ruil te komen. Omdat mijn ervaringen met dit soort zaken niet altijd onverdeeld gunstig waren, ben ik daar niet vaak op ingegaan. 'n Uitzondering wil ik maken voor welbekende leden van een bonafide zustervereniging. Zo in dit geval voor 'n A.S.M.I. C.-lid, James O. Powell, 14 N. Mountain Street, Box 113, Newburg, PA 17240, U.S.A., die graag briefwisseling wil in de Engelse taal, met de bedoeling tot ruil van emblemen te komen. Schrijft U hem eens?

6. Aan het tijdschrift *'De Onderofficier'* van januari 1984 ontleen ik de aankondiging van het boek *'Patronen'* door J. Lenselink, H.E. Wanting en W.D. Hek. Een uitgave van Delfia Press B.V. te Rijswijk, Delftweg 147. Gebonden met zeer veel foto's en illustraties, 297 pagina's, prijs *f* 69,50.
'Met deze uitgave verscheen een onvoorstelbaar compleet en gedetailleerd boek waarin alle kennis betreffende de militaire patroonmunitie op overzichtelijke wijze bijeen werd gebracht. De auteurs beperkten zich heel bewust tot 'de patroon', daar er onder het begrip munitie veel meer is onder te brengen. V.w.b. het beschreven tijdperk koos men voor de patronen uit de 20e eeuw, met v.w.b. beschrijvingen en tekeningen een ruime marge naar de 19e eeuw. Niet alleen patronen worden nauwkeurig gerangschikt beschreven en afgebeeld, er is ook veel gedetailleerde informatie over patroonbanden, strips, houders, schakels en banden. Uitvoerige literatuur- en woordenlijsten alsmede honderden foto's en tekeningen completeren het geheel. Wie ooit de enorme verzameling patronen bewonderde in het Delftse Armamentarium en zich daarbij verwonderde over de hoeveelheid kennis die de rondleidende heer Lenselink (lid van onze vereniging) daaromtrent ten toon spreidde, zal niet vreemd opkijken zijn naam als een der auteurs aan te treffen. Een boek met een schat aan gegevens dat heel velen die op enigerlei wijze in munitie zijn geïnteresseerd een waardevol bezit zal betekenen.'
(Overgenomen met toestemming van de redactie.)

7. Ons nog immer zo actieve medelid, de heer Albarda, zond mij naar aanleiding van de boekbespreking van de heer Van Popta in *'Mars et Historia'* mei/juni 1984 de volgende anecdote:
'In deze bespreking komt het woord 'Vlootwet' voor (de wet die in 1923 werd verworpen). In Marinekringen werd die wet bestempeld als dekkende de behoefte van de Marine van: 'iets minder dan de helft van het ontoelaatbare minimum!'
Een schitterende beeldspraak, die helaas ook nu nog weinig aan actualiteit heeft ingeboet.

8. Voor de verzamelaars van emblemen zijn in Frankrijk een viertal boeken verschenen, die - in kleuren - een overzicht geven van alle borstzakemblemen en andere onderdeelsemblemen, die gedragen zijn door de Franse troepen in Indo-China en Noord-Afrika.
Uiteraard is er een toelichtende tekst bij met korte geschiedenis van ieder onderdeel.
Het betreft:
- *'Insignes de l'Armée française; L'Indochine; I - Etat-Major, infanterie'*, door Chr. Blondieau. Dit deel bevat 98 blzn en kost 295 FF.
- *'Insignes de l'Armée française; L'Indochine;*

II - L'Arme Blindée Cavalerie, l'Artillerie, le Génie, le Train', door A. Bourdennec, J. Mirlier en M. Mugnier. Dit tweede deel bevat 104 blzn en kost eveneens 295 FF.

- *'Les troupes aéroportées'*, door Chr. Malcros. Een meer algemeen boek, waarbij ook de fabricage van de verschillende emblemen wordt behandeld. Meer dan 400 emblemen worden heraldisch ontleed en vergeleken in hun variëteiten. Totaal 675 afbeeldingen in kleuren op 170 blzn. Dit boek kost 450 FF.
- *'Les insignes Sahariens'*, door Jean-François Boucher. Op 40 kleurenplaten worden totaal 509 emblemen afgebeeld, voorzien van identificatie en beschrijvende tekst. Het boek bevat 96 blz. en kost 360 FF.

Deze boeken zijn te bestellen bij de boekhandel of rechtstreeks bij *'Le Livre Poste'*, 2 Rue Henri Heine - 75016 Paris - France.

9. Van ons lid, de heer Rappard, ontving ik het bericht dat Staatsbosbeheer met ingang van de maand juli 1984 het Fort Rammekens, nabij Ritthem open heeft gesteld voor bezoekers. Het fort gaat dienst doen als informatiecentrum en als vertrekpunt voor rondleidingen door het omringende natuurgebied.
   Twee kazematten van het in 1574 gebouwde fort zijn zover opgeknapt, dat ze dienst kunnen doen als expositieruimte. In een ervan wordt natuurhistorisch materiaal tentoongesteld, in de andere komt een geschiedkundig overzicht met betrekking tot het fort en zijn omgeving.

10. Van medebestuurder drs. J.A. Bom ontving ik de volgende convocatie, die ik gaarne in zijn geheel aan onze leden doorgeef:
    'Gedenkboek 'Eskadrons Pantserwagens, 1936 -1940'.
    Op 1 april 1986 zal het vijftig jaar geleden zijn dat het (1e) Eskadron Pantserwagens werd opgericht en daarmede kwamen de eerste pantservoertuigen bij het Wapen der Cavalerie in gebruik. Het ligt in het voornemen om ter gelegenheid van dit feit de historie van het 1e, 2e, (geplande) 3e en Depot Eskadron Patserwagens in een gedenkboek vast te leggen.
    De gedachten gaan uit naar een boekwerkje (kwartoformaat, ingenaaid) van circa 125 pagina's, dat rijkelijk zal worden geïllustreerd. De prijs zal naar verwachting rond f 25,- (exclusief verzendkosten) bedragen. Het gedenkboek zal niet in de handel verkrijgbaar zijn; met de uitgave wordt geen winstoogmerk nagestreefd.
    De haalbaarheid van het bovenstaande is sterk afhankelijk van de belangstelling, die buiten de kring van reünisten van de Eskadrons Pantserwagens zal bestaan. Om hierin vroegtijdig een inzicht te krijgen wordt aan belangstellenden verzocht hun interesse schriftelijk kenbaar te maken aan de samensteller van het gedenkboek: Drs. J.A. Bom, Storm van 's Gravesandeweg 23, 2242 JB Wassenaar.
    Indien blijkt dat de uitgave in 1986 gerealiseerd kan worden, zullen zij ten spoedigste nader bericht ontvangen.'
    Vergeet U het niet en schrijf nu direct even!

B.C. CATS

De Historische Verzameling INTENDANCE

De Historische Verzameling Intendance is ondergebracht in een stichting welke werd opgericht op 14 februari 1977. Deze stichting stelt zich ten doel het bijeenbrengen, bewaren, conserveren en tentoonstellen van uniformen en decoraties, uitrustingsstukken, materieel, werktuigen, boeken, platen, schilderijen, foto's en andere voorwerpen of geschriften betrekking hebbend op het dienstvak van de intendance en de voormalige intendance staf. Dit in de ruimste zin, dus inclusief de stamonderdelen waarvan het huidige dienstvak der intendance thans de traditie voert.

De geschiedenis van het intendancemuseum is als volgt: medio 1975 werd op instigatie van de toenmalige voorzitter Traditiecommissie Krijgsmacht en de commandant van het Regiment Intendance Troepen met de opbouw van de collectie begonnen. Met goederen uit de intendance retourgoederenmagazijnen, doch vooral door schenkingen van particulieren kon reeds op de open dag van het Opleidingscentrum Intendance op 25 september 1976 een bescheiden tijdelijke expositie worden ingericht.
Op 14 februari 1977 werd de collectie ondergebracht in een stichting en opgenomen in het verenigingsregister van de Kamer van Koophandel te Hilversum. Het stichtingsbestuur bestaande uit voorzitter (commandant van het Regiment Intendance Troepen), secretaris, penningmeester en vier leden zien er thans op toe dat de collectie niet meer onderhands wordt geliquideerd, zoals met een modellenkamer uit de 50-er en 60-er jaren en waarvan het kostbare materiaal werd afgevoerd, zodat in 1975 opnieuw moest worden begonnen.
In 1978 werd een niet meer in gebruik zijnd gebouwtje in de Kolonel Palmkazerne aangepast voor permanente expositie. De oplevering hiervan geschiedde op 14 september en reeds op 5 oktober 1978 konden de eerste bezoekers, een krijgsschoolklas uit Zwitserland, worden verwelkomd. Zo bevindt de collectie zich thans overzichtelijk in een rijksgebouw en ontvangt verlichting en verwarming van het rijk, een en ander volgens de door de minister van defensie vastgelegde normen. Maar niet meer dan dat; de noodzakelijke penningen komen uit de vrijwillige bijdragen van de bezoekers.

Opening Historische Verzameling Intendance op 6 mei 1981 door de toenmalige voorzitter van de Traditiecommissie Krijgsmacht, de brig. gen. tit. der Cavalerie b.d. J.P. van Diepenbrugge (rechts), links van hem de conservator kap. B.C. Cats.

Op 6 mei 1981 werd de Historische Verzameling Intendance officiëel geopend door de voorzitter van de Traditiecommissie Krijgsmacht, de helaas kort daarna overleden brigade-generaal titulair der Cavalerie b.d. J.P.

van Diepenbrugge. Hij zag in de opening wederom een stukje van zijn werk tot behoud van de geschiedenis van de Koninklijke Landmacht volbracht.
De verzameling wil de ontwikkeling der intendance, als logistieke dienst voor de Koninklijke Landmacht, sinds het begin van deze eeuw tot uitdrukking brengen. Het toont typische intendance-bevoorradingsartikelen uit vervlogen jaren, zoals kleding, uitrusting en onderscheidingstekenen, modellen van tenten, veldkeukens en kooktoestellen, oude reken- en schrijfmachines, alsmede een collectie thans niet meer in gebruik zijnde serviesgoederen. Tevens wordt aandacht besteed aan de bevoorrading der klasse I artikelen (levensmiddelen), klasse III artikelen (brandstof, olie en smeermiddelen) en de klasse V artikelen (munitie) alsmede aan de CADI, eveneens een onderdeel van de intendance.

De collectie is chronologisch ondergebracht in vijf gedeelten. Het eerste gedeelte beslaat de periode 1900-1940 met o.a. een proefuniform uit 1939-40. Deel twee is het vooroorlogse KNIL met het complete geklede tenue inclusief model decoraties van een kolonel der intendance-KNIL alsmede het grijsgroene uniform van een onderluitenant compleet vanaf de bamboehoed tot en met de originele KNIL-schoenen. Het Indiëgedeelte wordt afgesloten door de periode 1945-1950, waarbij ook aandacht wordt besteed aan de verzorgingspelotons ondergebracht in de AAT-cien, het Korps Watertransport en de Luchtverplegingstroepen.
In het derde gedeelte de kleding en uitrusting volgens Engels model ná de bevrijding tot en met 1963, het einde van de battle-dress periode. Hierbij wordt de belangrijke taak van de eerste kwartiermeester-generaal van na de oorlog, de res. generaal-majoor S.J. van den Bergh belicht, als onder zijn leiding Engels en Canadees legermateriëel van in Nederland demobiliserende gealliëerde eenheden wordt aangekocht. Het vierde deel der collectie gaat over de periode vanaf ongeveer 1955 wanneer de dikke wollen uniformen worden vervangen door meer-lagen kleding en invoering van het tweekleurige uniform in 1963 waarvan het twee-kleurige uitgaansuniform met jak-vt nu al weer geschiedenis is. In het vijfde en laatste deel vinden decoraties, onderscheidingstekenen, borstzakemblemen, schildjes en tegels en de mascotte van de voormalige 116 Cadicie, Joco *'de Gematsthe Aep'* met zijn officiële papieren zoals bevorderingsbescheiden, waarderingslijst en straflijst.
Op dit moment bestaat de collectie uit meer dan 500 artikelen, geëxposeerd op circa 120 m^2 vloeroppervlakte.
De Historische Verzameling Intendance bevindt zich in de Kolonel Palmkazerne, gebouw 7, Amersfoortsestraatweg 89a, Postbus 6020, 1400 HA Bussum en is bereikbaar via de rijksweg E 35, afslag Blaricum-Huizen; indien per NS dan buslijn 36 of 38 vanaf het station Naarden-Bussum.
De conservator is de kapitein vakd bd B.C. Cats. Het museum kan bezichtigd worden volgens afspraak, telefoon: 02159-78911 tst. 278. De toegangsprijs bestaat uit een vrijwillige bijdrage.

J. VAN DEN BERG

DE FOKKER S-14 MACHTRAINER

De S-14 was het laatste lesvliegtuig, dat door Fokker aan de luchtmacht werd geleverd. Het sloot een periode af, die in 1923 begon met de levering van vijftien S. II vliegtuigen, gevolgd door de S. III (MLD), S. IV (LVA en LA-KNIL), S. IX (LVA en MLD) en de S-11 Instructor (KLu en MLD). In totaal bouwde Fokker 179 lesvliegtuigen voor de militaire luchtvaart. De ontwikkeling van de S-14 begon kort na de beëindiging van de tweede wereldoorlog. De rol van het propellervliegtuig zou weldra voor een belangrijk deel worden overgenomen door vliegtuigen uitgerust met straalmotoren, hetgeen ook betekende dat aan de vliegeropleiding andere eisen gesteld zouden worden. Men kreeg te maken met hogere snelheden en een uitgebreider instrumentarium. Aanvankelijk werd dit probleem opgelost door reeds bestaande straaljagers om te bouwen tot overgangstrainer, zoals de T-33 (F-80 Shooting Star), Meteor T.Mk. VII (Meteor F.Mk. IV) en de Cougar-trainer (F-9F Cougar). Maar helaas, de leerling en de instructeur zaten achter elkaar. Al spoedig bleek dan ook dat er een grote behoefte ontstond aan een specifieke straaltrainer, waarbij leerling en instructeur naast elkaar zaten inplaats van achter elkaar.

Op deze behoefte haakte Fokker in door als één der eerste vliegtuigfabrieken een dergelijke trainer te ontwerpen en te bouwen, de Fokker S-14 Machtrainer. Het was niet bepaald een fraai vliegtuig maar wel degelijk van constructie, met een ruime *'side by side'* cockpit en daar ging het tenslotte om. De eerste twee proefvluchten met het prototype de K-1 werden gemaakt op 18 mei 1951 door de beroemde chef-invlieger van Fokker, de legendarische Gerben Sonderman. Tijdens de eerste vlucht bleek dat de hoofdwielen na de start niet geheel in kwamen en na korte tijd werd daarom weer geland. Het vliegtuig werd opgekrikt, maar het wielmechanisme bleek goed te werken en men vermoedde dan ook, dat het landingsgestel wat te laat was ingetrokken, waardoor o.a. de winddruk het intrekmechanisme nadelig beïnvloedde. Bij de tweede vlucht deed het wielprobleem zich niet meer voor en Sonderman onderwierp het toestel aan enige eerste beproevingen. Zijn bevindingen waren over het algemeen zeer bevredigend en ook bij de laatste beproeving (het overtrekken) bleek het toestel naar wens te reageren. Toen tot besluit van deze tweede vlucht de landing zou worden ingezet, bemerkte Sonderman dat het landingsgestel niet uit wilde en het enige wat hem overbleef, was het maken van een noodlanding op de naast de baan gelegen grasmat, die gelukkig goed afliep en weinig schade opleverde. Dit bleek o.a. uit het rapport van een ooggetuige, de wachtmeester der Rijkspolitie Poepjes waaruit ik het volgende citeer:

'Even ten Noorden van baan 32 raakte het vliegtuig de grond, waarna het nog even doorveerde doch onmiddellijk hierna horizontaal neerstreek op het gras tussen genoemde baan en de andere baan 32. Op haar buik schoot het vliegtuig met grote snelheid door over het gras en vervolgens over de andere baan 32 nabij de kruising met baan 27. Bij het schuiven over de harde baan-oppervlakte steeg een zuil van rook, stof en vonken op. Ongeveer 50 à 100 meter over de baan, op het gras, kwam het vliegtuig tot stilstand. De brandweerauto en de ziekenauto bevonden zich in de omgeving. Ik zag het personeel van die auto's, alsmede van de Haveninspectie en monteurs van Fokker, die met auto's ter plaatse waren, toesnellen en de piloot bevrijden. Enkele minuten later was ik ook ter plaatse en trof de piloot

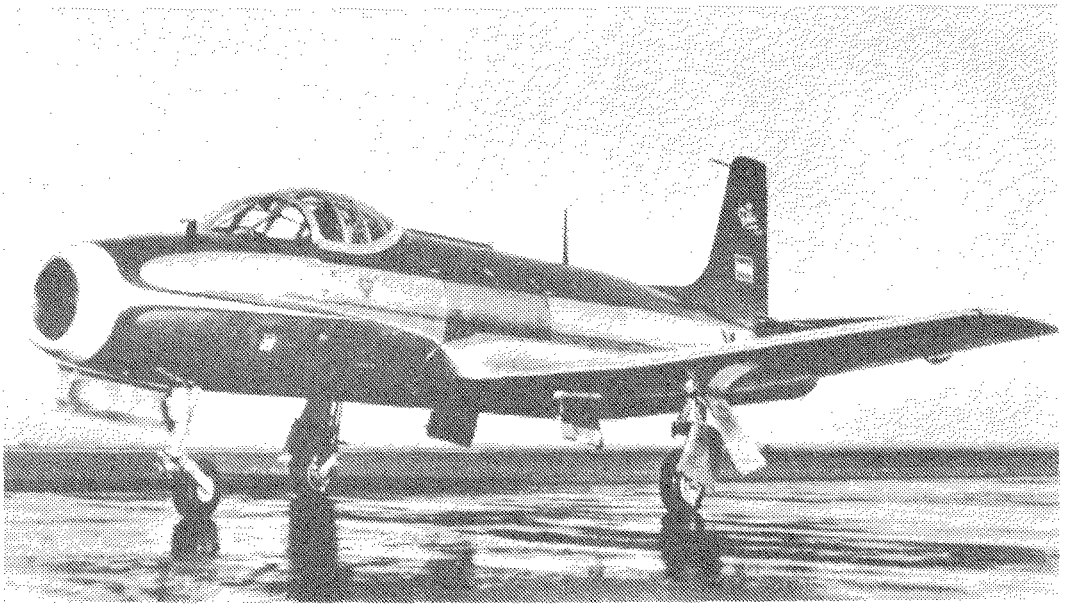

Het prototype van de Fokker S-14 (K-1) staat in het Nationaal Lucht- en Ruimtevaart Museum op Schiphol.

Sonderman geheel ongedeerd bij het vliegtuig aan. Van Fokker-employe's vernam ik ter plaatse, dat de beschadigingen aan het vliegtuig zeer gering waren.'

De bij de eerste proefvluchten ontdekte fouten en onvolkomenheden konden zonder al te veel problemen worden opgelost. Het wachten was nu op orders. De luchtmacht had grote belangstelling voor de S-14 maar pas in januari 1952 berichtte de toenmalige Staatssecretaris van Oorlog F.J. Kranenburg doormiddel van een nota aan de Directeur Materiëel Luchtmacht dat de regering had besloten met Fokker te onderhandelen over de aankoop van 20 lestoestellen S-14. De onderhandelingen zouden namens de regering worden gevoerd door de Directeur Materiëel Luchtmacht Generaal-majoor Prof. Dr. Ir. G. Otten. Op 4 september 1952 volgde een voorlopige opdracht aan Fokker tot levering van 20 toestellen.

Ook het buitenland toonde belangstelling, serieuze gegadigden waren: Brazilië, Finland, Griekenland, Ethiopië, Egypte, Spanje en Israël. Verder dan die belangstelling kwam het niet, geen enkele order werd door deze landen geplaatst. De hoop S-14's te verkopen aan NATO-landen vervloog ook spoedig. Was de Beechcraft T-7 Navigator spelbreker geweest bij de S-13, voor de S-14 werd dit de Lockheed T-33, die inmiddels in flinke aantallen, in het kader van het Amerikaanse militaire hulpprogramma (MDAP), aan nagenoeg alle NATO-landen werd verstrekt. Het bleef dus bij 20 toestellen voor onze eigen luchtmacht.

De eerste proefvlucht van het eerste produktietoestel, de L-1, vond plaats op 13 januari 1955 en op 20 augustus 1955 werd het overgevlogen naar Twenthe, gevolgd door de L-2 op 22 augustus van dat zelfde jaar. De produktie werd op 14 november 1956 afgesloten met het gereed melden, na opbouw bij Fokker, van de L-14 en de L-20. De Luchtmacht S-14's bleven in gebruik tot in het midden van de zestiger jaren. Ze werden gebruikt bij de JVS, Conversievlucht 700 Sqn, Instrumentvluchten Soesterberg en Twenthe en de Basisvluchten Ypenburg en Woensdrecht. Met de afschrijving op 5 september 1967 van de L-17 en de L-19 viel het doek voor de S-14 en kwam er tevens een einde aan een lange generatie Fokker-lesvliegtuigen.

Van de twintig luchtmacht S-14's zijn er thans nog vier over. Het Militaire Luchtvaart

Een formatie van vijf Fokker F-27's en drie S-14's boven de molens van de Driemanspolder bij Leidschendam.

Museum heeft er twee, de L-11 en de L-17. De L-11 kunt U bezichtigen in het museum, de L-17 is in bruikleen afgestaan aan het Fokkerbedrijf te Woensdrecht. De L-14 is in het bezit van de HTS te Haarlem en de L-18 bevindt zich als monument op Ypenburg. Het prototype K-1 heeft een plaats gekregen in het Nationaal Lucht- en Ruimtevaart Museum *'Aviodome'* op Schiphol.

Terwille van de geschiedenis mag ik U tenslotte de twee zwarte bladzijden uit de S-14 historie niet onthouden. Op 20 november 1955 verongelukte Gerben Sonderman met de L-4 in Amerika. Hij was daar naar toe gegaan om de S-14 te demonstreren voor de Amerikaanse Marine die serieuze belangstelling toonde. In hem verloor Nederland één van zijn grootste vliegers. Het tweede dodelijke ongeval met een S-14 vond plaats op 28 mei 1964 toen de commandant van het Commando Depots Materieel Luchtmacht de Commodore J.C.J. Vermeulen met zijn Chef-Staf de Luitenant-kolonel J. Vonk bij Biervliet verongelukte met de L-17. Hun namen leven voort in de *'Erelijst'* van de Koninklijke Luchtmacht die ligt op de Luchtmachtstaf in Den Haag.

Voor de liefhebbers is onderstaande detailinformatie over de beide S-14's van het Militaire Luchtvaart Museum.

Staat van dienst L-11.

Fabrieksnummer: 7356
Bewijs van inschrijving luchtvaartregister: nr. 574
Datum afgifte: 21 oktober 1960
Ingetrokken: 17 juli 1964

18-01-56 gereed na opbouw en toegewezen van Fokker aan Woensdrecht,
05-03-56 overgevlogen naar Woensdrecht,
27-06-56 overgevlogen naar DVVM2 (opgeslagen i.v.m. vliegverbod),
10-10-56 voor overplaatsing toegewezen aan Twenthe,

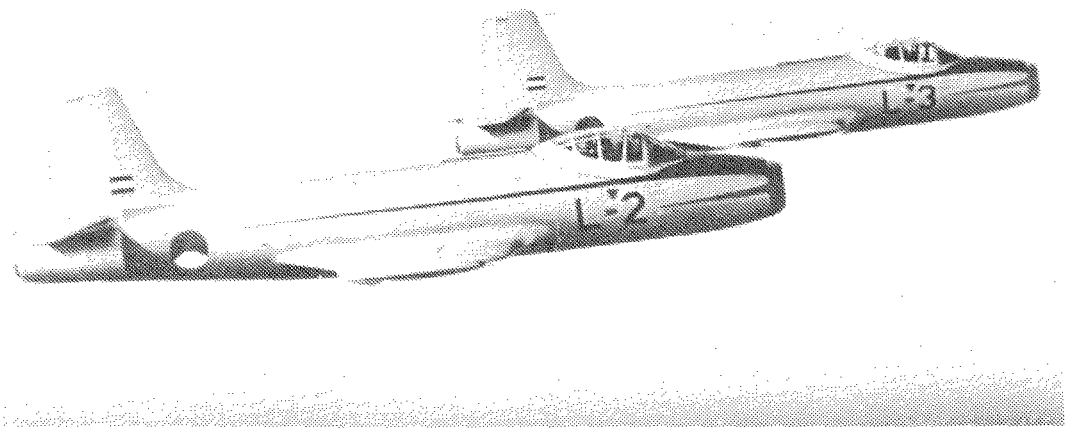

Een weinig bekende foto van de L-2 en L-3 in formatie.

Enige technische gegevens van de Fokker S-14 Machtrainer

Afmetingen:	spanwijdte 12,00 m, lengte 13,30 m, hoogte 4,70 m, vleugeloppervlak 31,80 m².
Gewicht:	leeg 3.765 kg, vlieggewicht 5.360 kg.
Motor:	één Rolls-Royce Derwent 8, stuwkracht 1.575 kg. Het prototype K-1 kreeg in 1953 een Rolls-Royce Nene 3 motor en werd toen aangeduid als S-14 Mk. II.
Bemanning:	twee.
Prestaties:	max. snelheid 861 km/u, kruissnelheid 781 km/u, landingssnelheid 142 km/u, vliegbereik 910 km, plafond 12.900 m.

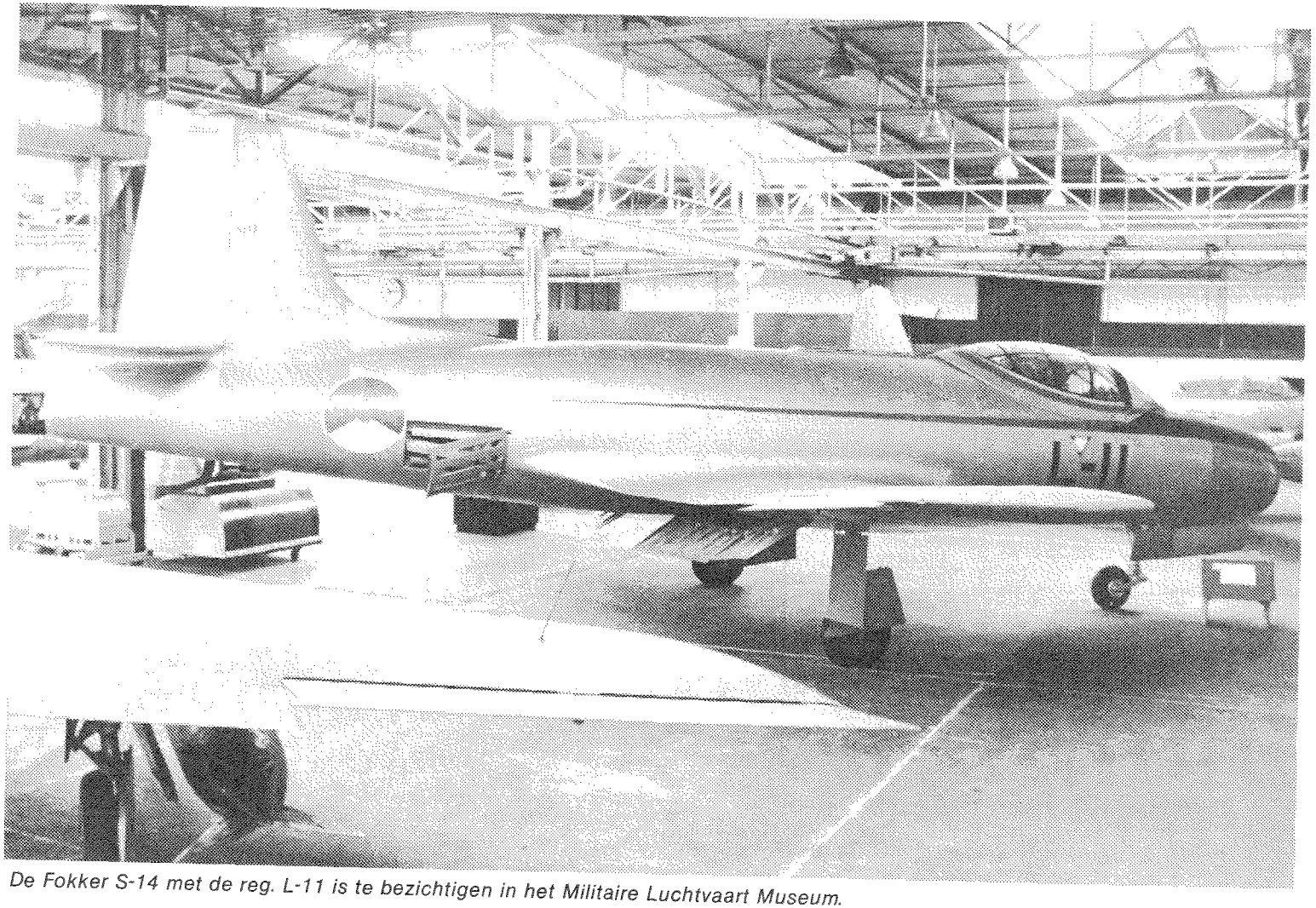

De Fokker S-14 met de reg. L-11 is te bezichtigen in het Militaire Luchtvaart Museum.

26-10-56 overgevlogen naar Twenthe,
11-03-57 landingsongeval cat. 1,
24-08-57 vlieggereed,
14-09-57 voor modificatie toegewezen aan Fokker,
20-09-57 overgevlogen naar Fokker,
21-11-57 gereed na modificatie,
23-11-57 toegewezen aan Twenthe,
25-11-57 overgevlogen naar Twenthe,
12-12-57 voor uitvoering modificatie toegewezen aan DVVM2,
13-12-57 overgevlogen naar DVVM2,
28-01-58 gereed modificatie overgevlogen naar Twenthe,
21-07-59 taxi-ongeval cat. 3 (tegen L-15 aangereden), schade-ongeval later gewijzigd in cat. 2,
01-10-59 toegewezen voor IRAN aan DVVM2,
05-10-59 overgevlogen naar DVVM2,
08-02-60 gereed na IRAN overgevlogen naar Soesterberg,
31-10-60 voor beschildering overgevlogen naar Fokker.
08-11-60 gereed beschildering overgevlogen naar Soesterberg,
dec. 60 overgevlogen naar Ypenburg,
19-10-61 Soesterberg,
27-04-62 Twenthe,
07-11-62 Soesterberg,
10-07-63 Twenthe,
07-10-63 Soesterberg,
12-02-64 Twenthe,
21-04-64 Ypenburg,
07-07-64 afgeschreven, vliegtuig op leenbasis naar Anthonie Fokkerschool, Den Haag. In 1970 dit vliegtuig naar het KLu-museum te Soesterberg.

Staat van dienst L-17

Fabrieksnummer: 7362
Bewijs van inschrijving luchtvaartregister: nr. 580
Datum afgifte: 24-10-60
Ingetrokken: 02-09-66

14-11-56 gereed na opbouw bij Fokker,
22-11-56 toegewezen aan Soesterberg,
29-11-56 overgevlogen naar Soesterberg,
23-05-57 voor overplaatsing toegewezen aan Ypenburg,
29-05-57 overgevlogen naar Ypenburg,
23-08-57 landingsongeval cat. 2,
28-09-57 vlieggereed,
18-01-58 voor modificatie toegewezen aan DVVM2,
20-01-58 overgevlogen naar DVVM2,
10-02-58 gereed modificatie overgevlogen naar Ypenburg,
17-03-58 toegewezen voor inspectie aan Twenthe,
27-03-58 overgevlogen naar Twenthe,
02-05-58 gereed inspectie,
14-04-59 landingsongeval cat. 3,
juni 59 vlieggereed,
04-03-60 landingsongeval cat. 3,
16-05-60 vlieggereed,
23-05-60 toegewezen voor beschildering naar Fokker,
23-05-60 ontvangen te Fokker,
07-06-60 na gereed beschildering toegewezen voor IRAN naar DVVM2,
10-06-60 gereed beschildering overgevlogen naar DVVM2,
08-09-60 gereed IRAN overgevlogen naar Twenthe,
dec. 60 Twenthe,
01-03-62 Soesterberg P.O.,
21-10-62 Ypenburg,
18-04-63 Soesterberg,
22-08-63 Twenthe,
21-02-64 Soesterberg P.O.,
19-03-64 Fokker Ypenburg,
27-07-64 Soesterberg P.O.,
22-10-64 Ypenburg,
04-03-65 Soesterberg,
29-03-65 DVM voor opslag,
05-09-67 afgeschreven, vliegtuig bestemd voor KLu-museum Soesterberg.

Dr. J. WYTZES

Oorlogvoering in de Klassieke Oudheid

Klassieke Oudheid: daarmee bedoelen we het antieke Griekenland en het Romeinse rijk. Er is in de Oude Wereld, voordat Griekenland binnen de horizon van onze historische kennis verscheen, veel gevochten met grote legers en wij hebben daar wel enige kennis van, maar van de taktieken van de troepen der imperialistische staten in het Nabije Oosten, die deze legers uitrustten en in beweging brachten, weten wij weinig. De rudimentaire kennis daarvan danken we aan inscripties, reliëfs, die krijgsverrichtingen afbeelden, en aan de befaamde kleitabletten die door verwoestende paleisbranden steenhard gebakken zijn.

Dus eerst naar Griekenland, Rome verschijnt later op het oorlogstoneel. De vroegste beschrijving van griekse oorlogvoering treffen we aan in de Ilias, het epos over de verovering van Troje door de verenigde Grieken. Het wordt toegeschreven aan de enigszins legendarische dichter Homerus. Op goede gronden neemt men aan dat de Ilias ± 850 vóór Chr. de vorm gekregen heeft, waarin wij het heldendicht nu kennen. Het Troje, waarvan hier sprake is, werd blijkens opgravingen verwoest in 1250 (de jaartallen zijn ronde getallen). De dichter bezingt dus gebeurtenissen die 400 jaar vóór zijn eigen tijd plaats vonden en zijn gedicht vertoont daar alle sporen van. De rijken van de koningen, wier heldendaden in het epos geroemd worden, bestonden al eeuwen lang niet meer, ruïnen van hun burchten zijn blijven bestaan of later opgegraven. De krijgers dragen bronzen wapenrustingen, terwijl in Homerus' dagen het ijzer in gebruik gekomen was. Hoe kwam de dichter aan de kennis van dit verre verleden? Geschiedenisboeken bestonden er nog niet. Er volgde trouwens op de ondergang van die koninkrijken een periode van diep verval, waarvan wij haast niets weten. En daarom nu even een paar regels historie.

Omstreeks 2000 vóór Chr. zijn griekssprekende stammen het later naar hen genoemde Griekenland binnen gedrongen en onderwierpen en absorbeerden de daar levende volken.

Omstreeks 1500 verrijzen daar hun machtige burchten, o.a. het indrukwekkende complex in Mycene, dat zijn naam aan de nu ontstane cultuur heeft gegeven. In 1200 - om de gedachte te bepalen - worden deze rijken weggevaagd. Door opstanden of door nieuwe invallers? Zeker is dat nieuwe griekssprekende stammen verschijnen, de Doriërs, waartoe o.a. de Spartanen behoorden. Voor de Doriërs vluchtten grote groepen Grieken naar de westkust van Klein-Azië en veroverden daar nieuwe woonplaatsen, die een grote toekomst tegemoet gingen. In dit gebied moet men Homerus localiseren. Als geestelijk bezit namen zij mondeling overgeleverde heldendichten mee, die door barden waren voorgedragen aan de hoven der Myceense vorsten, en deze liederen heeft de dichter in zijn tragisch epos verwerkt. Dat er een tienjarige *'Trojaanse oorlog'* werd gevoerd, is niet juist gebleken, maar Troje heeft wel bestaan. Lange tijd heeft men Troje beschouwd als een schepping van de dichter, zonder een fundament in de werkelijkheid. Maar één man was er van overtuigd dat Troje geen bedenksel was: Heinrich Schliemann. Toen hij door de handel schatrijk geworden was, kon hij in 1870 zijn ideaal, het vinden van de stad uit het epos, verwezenlijken.

Hij zocht haar in een heuvel aan de kust van Klein-Azië. En daar vond hij haar. En meer: de ruïnen van enige steden boven elkaar, waarvan er één het gezochte Troje was. Na dit succes, dat alle hoon en twijfel tot zwijgen bracht, ging hij graven in de burcht van Mycene. Wel was het gebouw geplunderd en van al zijn glorie ontdaan, maar Schliemann vond nog enige graven die de rovers niet ontdekt hadden. Daarin lagen skeletten van

oude vorsten wier gelaat door een gouden masker bedekt was. Men kan deze maskers en andere vondsten uit de Myceense tijd bewonderen in het Nationale Museum in Athene.

Maar nu naar het militaire aspect van Homerus' gedichten. De aanvoerders der troepen, vorsten van de kleine Myceense staatjes, die met hun expeditiecorps aan de strijd deelnemen, rijden in kleine wagentjes, getrokken door twee paarden, naar het slagveld. Voor de Trojanen geldt hetzelfde. De wagentjes zijn licht en bieden plaats aan twee personen: de menner en de strijder. De strijder is gekleed in een bronzen harnas - men heeft een compleet exemplaar gevonden. Hij draagt een rond schild, een zwaard en twee speren. Als hij zijn tegenstander ontmoet, werpt hij eerst zijn speren. Indien nodig, en dat is meestal het geval, stapt hij uit zijn wagentje en gaat de vijand met zijn zwaard te lijf. Doodt hij hem, dan ontstaat er een strijd om de - in die tijd - kostbare wapenrusting. De menner trekt zich terug en houdt zich klaar om zijn strijder uit het strijdgewoel te redden of naar een andere tegenstander te vervoeren. Het wagentje heeft zelf geen militaire functie, het dient slechts tot vervoer. De wagentjes waren licht: op de as rustte een wagenbak, die aan de achterkant open was voor het in- en uitstappen. Aan de as was de dissel vastgemaakt, die dus weinig speling toeliet en daardoor nogal breekbaar was.

Aanzienlijke vorsten moeten een vrij groot aantal van deze wagentjes tot hun beschikking gehad hebben. Dat wij dit weten danken wij aan een archeologisch avontuur van de eerste orde. In 1900 begon Arthur Evans - later Sir Arthur Evans - met de opgraving en reconstructie van een door brand verwoest paleis te Knossos op Kreta. De brand - en wat er aan voorafging - was ongetwijfeld een ramp voor de bewoners, maar bakte, tot vreugde van de historici, een groot aantal kleitabletten onvergankelijk hard. Sir Arthur Evans kwam niet meer toe aan de ontcijfering van de tabletten en het zou hem ook niet meegevallen zijn, want zij waren beschreven met onbekende tekens in een onbekende taal. De geheimen van zulke inscripties gelden voor onoplosbaar. Men had echter wel ontdekt dat de lettertekens bestonden uit een stam gevolgd door verschillende uitgangen. Weer was het een amateur die in 1952 de oplossing vond: Michael Ventris, een architect, maar hij zal zijn vernuft in het ontcijferen wel geoefend hebben in zijn functie als decodeur tijdens de oorlog. Het bleek dat de taal Grieks was en tevens bleek dat de *'Myceners'* zich van het paleis hadden meester gemaakt. De inscripties bleken inventarislijsten te zijn. Ook de strijdwagentjes kwamen er in voor. In vredestijd werden ze uit elkaar genomen en opgelegd in rustkamers.

Het ging in ons verhaal, in navolging van wat Homerus ons bood, vooral over de adellijke gebruikers van de wagens. Waren er nog andere wapens? Zeker, het wapen der infanterie was aanwezig. We lezen soms dat de Grieken in dichte drommen uitrukken en een hagel van speren op de vijand loslaten, maar verder wordt aan hun prestaties geen aandacht geschonken. Dat heeft sociale redenen. Barden droegen hun liederen voor aan de hoven der vorsten en streelden daarmee de roemzucht van hun toehoorders. Bovendien boden de tweegevechten ook meer stof voor een heldendicht dan het massale optreden der infanterie. Een afzonderlijke cavalerie bestond nog niet, het oorlogspaard was een trekdier, geen rijdier. Ook wordt er gewag gemaakt van boogschutters, maar dat zijn in het epos weer adellijke heren, wier bekwaamheid als schutter eveneens verheerlijkt wordt.

Na de Myceense tijd volgen er eeuwen waarvan wij niet veel weten. Wel hebben de Griekse staatjes gedurig oorlog met elkaar gevoerd en er heeft zich een ontwikkeling voorgedaan, waarvan de gevolgen omstreeks 500 vóór Chr., wanneer de Perzische oorlogen uitbreken, duidelijk worden. We zien dan dat de kern van een leger te velde gevormd wordt door de *'phalanx'*. Het woord betekent *'balk'* en is verwant met ons woord *'plank'*. Bij Homerus komt het woord ook voor, maar in het meervoud, zodat men kan vermoeden dat de contingenten, die de koningen uit het thuisland meebrachten naar Troje, afzonderlijk optraden en niet een gesloten front vormden en dat was nu juist de kracht van de phalanx. Hij werd gevormd

Peltast

Perzische cavalerie

door *'hoplieten'*, zo genoemd naar hun ronde schild, het hoplon. Wie dienden er als hopliet en wat was hun bewapening? De hoplieten werden geleverd door de enigermate welvarende klasse. Zij moesten over enige middelen beschikken, want iedere hopliet zorgde voor zijn eigen uitrusting. Bracht dat niet het gevaar mee dat deze leden van de burgermilitie onvoldoende bewapend ten oorlog togen? Neen, want zijn leven hing af van zijn uitrusting. Zijn hoplon was van hout, van binnen bekleed met leer, van buiten met brons of ijzer, en met allerlei voorstellingen beschilderd. Op zijn hoofd droeg hij een helm met wangstukken en een neusbeschermer. Verdere bescherming boden een kuras, voor wie het betalen kon van metaal, anders van op elkaar gelijmde lagen linnen, die versterkt konden worden door maliën of ijzeren plaatjes. Schouderplaten bedekten de schouders. Aan zijn benen droeg hij aan de vorm aangepaste en niet vastgebonden beenbeschermers. Zijn aanvalswapens waren een lans van 2-3 meter en een kort zwaard van ijzer. Griekenland is namelijk van het bronzen tijdperk in dat van het ijzer binnengetreden.

De leeftijd van deze miliciens was van twintig tot vijf en veertig, soms wel tot vijftig jaar, men kon zelfs tot zijn zestigste opgeroepen worden om dienst te doen in de grensvestingen, althans in het rijkje van Athene. De linie was 5 man diep, soms meer. In de eerste twee gelederen stonden de beste soldaten, dan kwamen de mannen van mindere militaire kwaliteit, terwijl het laatste gelid weer gevormd werd uit strijders eerste klas, dit om het moreel hoog te houden. De linie vormde dus een rechthoek van een behoorlijke diepte en deed dus zijn naam *'balk'* eer aan.

Van deze burgermilitie bracht Athene in de slag bij Marathon (490) er 5000 op de been. De hopliet trok niet alleen ten strijde, hij had een soort oppasser bij zich, die tijdens de mars een deel van de wapenrusting van zijn baas droeg, want die was zwaar, een 32 kilo. Ook droeg hij diens proviand, want mondvoorraad bracht de soldaat op eigen kosten van huis mee. De oppasser kookte voor zijn baas en, als deze gewond was, probeerde hij hem uit het strijdgewoel weg te slepen. Aan het gevecht nam hij niet deel, maar ter zelfverdediging droeg hij wel een of ander wapen.

Tactisch had de linie wel een bezwaar. Zij was wat log en had moeite om op een begroeid en geaccidenteerd terrein de gelederen gesloten te houden. Daarom zocht de commandant ook altijd een geschikt terrein uit. Een ongebroken linie was namelijk de voorwaarde voor succes, want was die eenmaal doorbroken, dan was de slag verloren. Ook was de linie slecht beschermd tegen lichtgewapenden en boogschutters, maar in de vetes van de Grieken kwamen die nog niet veel voor. Dan was er nog de cavalerie, die nu met recht zo mocht heten: de wagentjes van Homerus zijn van het strijdgewoel verdwenen. Zij werd gevormd uit de leden van de aristocratie, dat is de grootgrondbezitters. Zij immers konden zich het houden van een paard veroorloven, want ook zij vochten op eigen kosten. Zij droegen een licht schild en voerden als wapens een paar speren, sommige historici spreken van een stootlans. Tot een schoksgewijze attaque waren zij niet in staat wegens hun lichte uitrusting en hun losse zit op het paard: zij gebruikten geen stijgbeugels en geen zadel. Hun functie was de flanken van de eigen phalanx te beschermen, die van de vijand aan te vallen en zo mogelijk diens troepen in de rug te komen. Ook de vervolging van de vluchtende infanterie was hun taak. De hopliet, vermoeid door de strijd en gehinderd door zijn zware wapenrusting, had niet de kracht en de animo om vijanden, die liepen voor hun leven, te achtervolgen.

Het Perzische leger, dat in twee invallen Griekenland probeerde te onderwerpen, bestond grotendeels uit boogschutters, zowel infanteristen als beredenen. Als phalanx had het hoplieten uit verbonden of onderworpen Griekse staten. Vooral de bereden schutters, allen edelen en beroepssoldaten, evenals de middeleeuwse ridders, hadden het de logge Griekse infanterie moeilijk genoeg kunnen maken. De Perzische ruiters zorgden er wel voor om buiten het bereik van de hoplieten te blijven. Zij schoten hun pijlen rustig op een afstand af. Daarom moesten de commandanten der Grieken een terrein uitkiezen waar hun flanken gedekt waren. Dat gebeur-

Hoplieten

Peltast

Slingeraars

de dan ook bij Marathon en Plataeae. Bij Marathon marcheerde de Griekse phalanx op tot net voordat hij binnen het bereik van de boogschutters was gekomen. De 150 m, die hen van de schutters scheidde legden zij in looppas af om zich zo kort mogelijk aan de pijlen bloot te stellen. Bij het treffen waren de Perzen, die in 't geheel geen wapenrusting hadden, nu weerloos. Dadelijk na de slag marcheerden de Grieken terug naar Athene, een afstand van 32 km. Het was namelijk gebleken dat de Perzische vloot een verrassingsaanval op de stad wilde doen, nu het leger uitgetrokken was. De colonne kwam op tijd en de aanval ging niet door.

Het feit dat de Griekse phalanx nogal wat verliezen had geleden door de boogschutters bracht de militaire leiders tot het inzicht dat ook zij zo'n corps niet konden missen. Een honderd jaar later, in de Peloponnesische oorlog, zien wij dan ook naast de zwaargewapende hoplieten, boogschutters en slingeraars verschijnen. Deze moesten gehuurd worden uit gebieden waar de kunst van het schieten en slingeren inheems was. De burgermilities verstonden die niet en zij was hen ook niet in korte tijd bij te brengen, want zij vraagt een langdurige oefening. Nog een ander *'wapen'* verscheen op het oorlogstoneel: dat van de peltasten. Zij zijn zo genoemd naar het lichte schild dat zij dragen: de peltè. Hun uitrusting is licht, want zij zijn niet bestemd om frontaal tegen de phalanx op te treden. Hun aanvalswapenen zijn een bundel lichte speren. Zij bestoken de phalanx vooral op de flanken en zijn bijzonder gevaarlijk tijdens de naderingsmars. Het is duidelijk dat de peltasten nogal wat initiatief moesten ontplooien. Zij dienden kansen waar te nemen, te schieten of hun speren te werpen en dan weg wezen. De aristocratische cavallerie verliest haar individualistisch karakter. Omstreeks 350 formeert de Macedonische koning Philippus, die zich met Griekenland gaat bemoeien, corpsen van lichte en zware cavalerie, de laatste gepantserd en gewapend met een lans. Verder richtte hij compagnieën op van 16 man in het front en 16 man diep. De manschappen waren bewapend met een lans, de sarissa, van vier meter lang. De lansen van meer dan één gelid staken voor het front uit, waarbij men wel aanneemt dat die van de voorste gelederen iets korter waren dan die van de volgende. Zo ontstond er een carré van een grote afweerkracht, dat moeilijk te benaderen was. Maar de flanken moesten wel door andere wapens beschermd worden. Individueel kon de man weinig presteren, want hij had beide handen nodig om zijn lans te hanteren. Zijn schild droeg hij daarom aan een riem op de borst. De compagnieën konden in verschillende formaties opgesteld worden al naar de omstandigheden dat eisten. Alexander de Grote heeft zijn overwinningen behaald door een onfeilbaar gebruik van de wapens, die wij hebben beschreven. Zijn opvolgers, de generaals die zich van delen van zijn rijk meester maakten, volgden zijn krijgskunde na. Rest nog mee te delen dat hun legers voornamelijk uit huurlingen bestonden, die beter geoefend en gedisciplineerd waren dan de vroegere burgermilities. Met deze legers zouden te zijner tijd de Hellenistische koningen de Romeinse legioenen tegemoet treden.

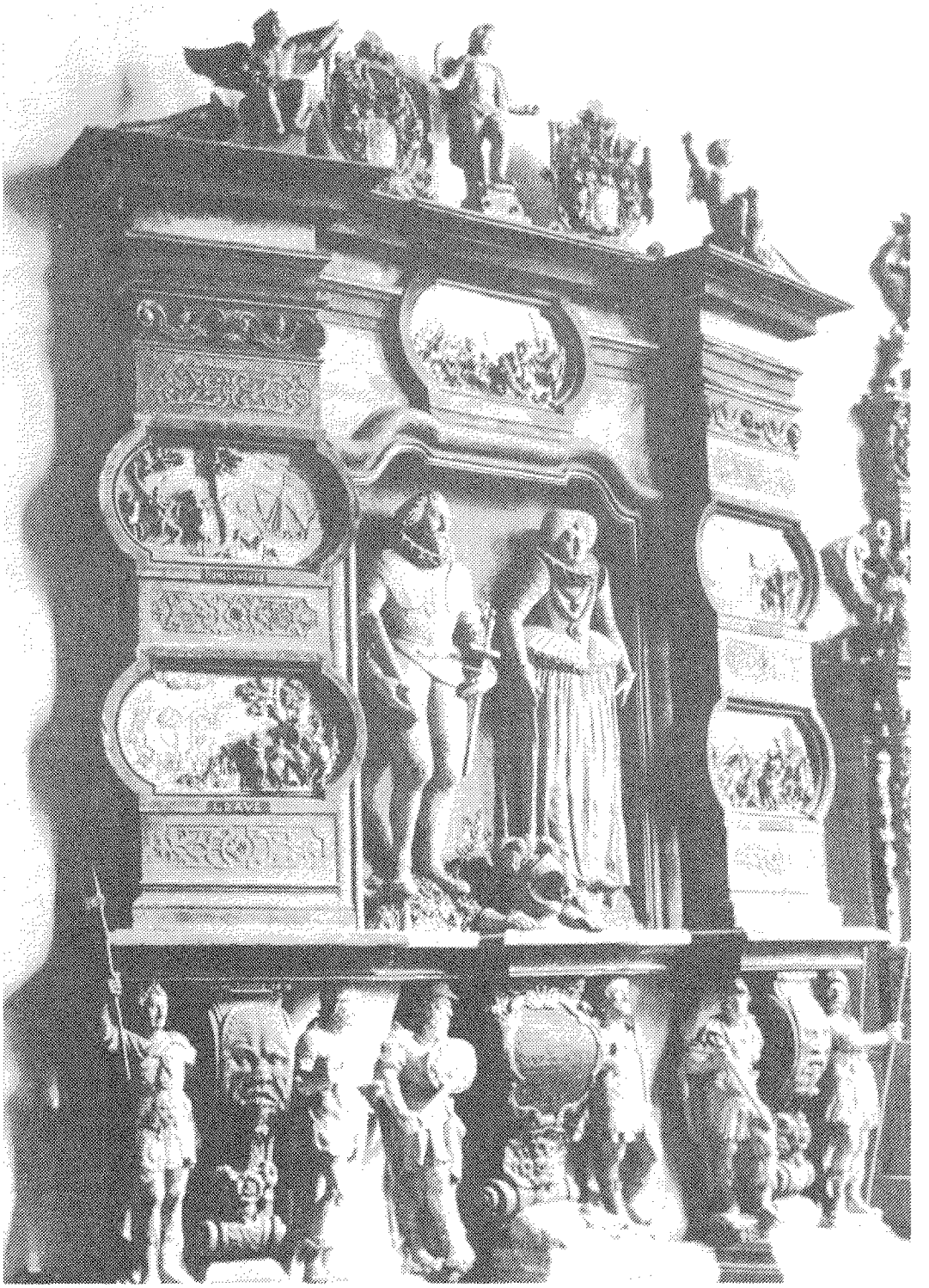

N. BERGHUIJS

Philipp von Hohenlohe en de inname van Breda in 1590

Dit voorjaar bezocht ik het stadje Oehringen in Baden-Württemberg. In de Stiftskirche aldaar zijn in een familiegrafkelder vele leden van het Zuidduitse geslacht Von Hohenlohe bijgezet. Daaronder ook Philipp von Hohenlohe, echtgenoot van de oudste dochter van Willem van Oranje, Maria van Oranje. In het koor van deze kerk staan een aantal imposante grafmonumenten, herinnerend aan diverse Hohenlohese vorsten. Zo ook een monument ter ere van Graaf Philipp von Hohenlohe en Prinses Maria van Oranje.

Het echtpaar is daarop levensgroot in marmer uitgebeeld. Tevens zijn op dit monument een vijftal gebeeldhouwde reliëfs aangebracht. Deze herinneren aan enkele van de door Philipp von Hohenlohe als veldheer in dienst van het Staatse Leger gevoerde veldslagen. Het betreft *'Bomleswerth'*[1], *'Grave'*, *'Hardenberg'*, *'Engelen'* (=Crevecoeur) en *'Gertrudenberg'*. Hoewel Maria van Oranje hier aan de zijde van haar man staat uitgebeeld, is zij toch niet in Oehringen begraven. Zij is bijgezet in de grafkelder van de graven van Buren in de St. Lambertuskerk te Buren.
Graaf Philipp von Hohenlohe (1550-1606) was een zoon van graaf Ludwig Kasimir (1517-1568) en gravin Anna van Solms. Philipp's oudste broer Wolfgang (1546-1610) was gehuwd met Magdalena von Nassau-Katzenelnbogen, een zuster van Willem van Oranje. Een van de zonen van laatstgenoemd echtpaar, Philipp Ernst, werd door Philipp - wiens huwelijk met Maria van Oranje kinderloos bleef - geadopteerd. Deze Philipp Ernst werd stichter van de tak Von Hohenlohe-Langenburg. Hij trad, evenals zijn Oom Philipp, in dienst van het Staatse Leger en bereikte ook de Luitenant-Generaals rang. Hij was minder bekend dan zijn Oom, wordt evenwel nog wel eens met deze verwisseld.

Philipp von Hohenlohe werd geboren op het slot Neuenstein. Het ligt in het gelijknamige stadje op 6 km oost van Oehringen. Het is een oude burcht, die nog geheel intact is en thans als museum ingericht. In dit slot toon-

Opschrift op het grafmonument in de Stiftskirche in het stadje Oehringen in Baden-Württemberg.

de men mij vol trots de zg. *'Schaal van Breda'*, aangeboden aan Philipp von Hohenlohe door de Staten-Generaal voor de inname van Breda in 1590! Het is een grote, zeer kostbare, gouden coupe, welke vervaardigd en prachtig bewerkt is door de goudsmid Elias Marcus.
Aangzien het mij niet bekend was, dat de inname van Breda in 1590 zou moeten worden toegeschreven aan Philipp von Hohenlohe, heb ik mij nader georiënteerd. Het boekje *'Hohenlohe'*[2], ter plaatse aangeschaft, vermeldt hieromtrent: *'. . . Zeugnis seiner kriegerischen Tätigkeit und seines manchmal etwas hitzigen Wagemuts ist die Schale von Breda, die bis*

heute im Besitz der Neuensteiner Hauptlinie ist und in künstlerischer Goldschmiedearbeit die Geschichte eines kühnen Handstreichs illustriert, durch den Philipp 1590 die Stadt den Spaniern entrisz.' Het in het slot eveneens verkrijgbare gidsje *'Neuenstein Castle'*[3] bevat onder meer een foto van de *'Schaal van Breda'* en geeft een nadere omschrijving van de positie van Philipp in de Nederlanden, welke luidt als volgt: *'Philipp, who was married to a daughter of William the Silent of Orange, lived for the most part in Holland. There he acted as Lieutenant-General for his brother-in-law, Moritz of Orange, still a minor, after his father had been murdered. It was Philipp who led the Dutch troops against the Spanish.'*

In het artikel *'De wonderlijke geschiedenis van het turfschip van Breda'*[4] geeft Albarda een gedetailleerd inzicht in de hele operatie. Philipp von Hohenlohe wordt daarbij slechts eenmaal vermeld, namelijk als de bevelhebber, die een van de Raden van de Staten van Holland vergezelde om in Dordrecht de voorbereidingen van de aanslag op Breda te regelen. De verovering van Breda werd ook al destijds aan Prins Maurits toegeschreven, zoals blijkt uit de tekst van de, door Albarda vermelde, gedenkpenning.

Albarda vermeldt tevens, dat Johan van Oldenbarnevelt voor zijn aandeel in de voorbereidingen en regelingen vóór en ná de verrassing een prachtige beker, een zg. *'coupe-tasse'* ontving, waarin vijf taferelen waren gedreven, voorstellende het verloop van de onderneming. Deze omschrijving doet erg denken aan de hiervoor genoemde *'Schaal van Breda'*, al staat niet vermeld of de beker van Van Oldenbarnevelt ook van goud was. Mogelijk is Philipp als bevelhebber van het veldleger op dezelfde wijze beloond voor zijn aandeel in het geheel als Van Oldenbarnevelt. Het zou interessant zijn te weten of de aan Van Oldenbarnevelt geschonken beker nog bestaat en zo ja waar deze zich bevindt.

Overigens kan aan een ieder, die door Zuid-Duitsland reist, een bezoek aan Oehringen, Neuenstein en de overige burchten van de Hohenlohe's (o.a. Weikersheim en Langenburg) ten zeerste worden aanbevolen. In het slot Neuenstein bevindt zich onder de vele interessante schilderijen ook een van Philips Willem van Oranje ten voeten uit.

Noten:

1. Zie Schulten Dr. C.M., *'De strijd bij Empel (1585)'*. Armamentaria no. 12, 1977. Uitgave Stichting Vrienden van het Legermuseum.
2. *'Hohenlohe'* von Friedrich Karl Fürst zu Hohenlohe-Waldenburg. 4. neugefaszte Auflage. Familiënverband des Fürstlichen Hauses Hohenlohe. Oehringen (Württ.).
3. *'Neuenstein Castle'*. Grosse Baudenkmaler. Heft 155. 1ste English edition. Deutscher Kunstverlag Munich Berlin 1978.
4. Mars et Historia, 6e jaargang nr. 5, december 1971.

Mr. P.W. WALDECK

PIETER FREDERIK WALDECK RMWO-4

Op 27 januari 1805 doopte dominee Heringa in de Grote Kerk van 's-Gravenhage de derde zoon van Pieter Frederik Waldeck en Anna Maria Mondt. Hij werd vernoemd naar zijn vader. De jonge Pieter Frederik was geboren op donderdag de 17de, 's morgens om half vier.
Op twaalfjarige leeftijd werd hij op 3 november 1817 ingeschreven in het *'Register van chirurgijnsleerlingen'* van de Stedelijke Commissie van Geneeskundig Toevoorzicht van 's-Gravenhage. Pieter Frederik was leerling bij de heelmeester Gerrit Albert Cappel en volgde colleges van Dr. P. de Riemer. De stedelijke commissie was een gemeentelijk advies- en controleorgaan ten dienste van de volksgezondheid.[1]

Vijf jaar later, op 24 juni 1823 werd Pieter Frederik kwekeling aan 's Rijks Kweekschool voor Militaire Geneeskundigen te Utrecht. Hij voelde zich aangetrokken tot het dragen van het uniform.
In de eerste helft van de vorige eeuw leidde 's Rijks Kweekschool voor militaire geneeskundigen personeel voor zowel de landmacht als de zeemacht op. In die tijd genoot de militaire geneeskunde nog lang niet het aanzien van nu. De interne organisatie was eenvoudig, middelen beperkt en de promotiekansen vielen dikwijls tegen. De officieren van gezondheid waren weliswaar allang geen barbier meer, doch te land en ter zee werden zij als tweederangs officieren beschouwd.[2]
Toen Pieter Frederik Waldeck in 1854 de dienst verliet, voelde hij zich miskend en was hij een verbitterd man. Uit zijn geschriften over zijn loopbaan als militair en geneeskundige valt op te maken dat veel van zijn grieven teruggevoerd kunnen worden op de hierboven genoemde tekortkomingen van de Geneeskundige Dienst der Land- en Zeemacht (GDLZ).[3] Een slecht officier was hij echter zeker niet en moedig was hij wel.

Het was in 1825 toen Pieter Frederik, bij het Korps Mariniers te Rotterdam, veel hoorde spreken over de dienst in Nederlands-Indië, waar de opstand van Prins Diponegoro van Djokjakarta was uitgebroken welke leidde tot de Javaanse Oorlog. Een belangrijke aanmoediging om dienst te nemen in Indië waren de kansen op snellere promotie (*'omdat zovelen als muizen stierven'*, zo schreef Pieter Frederik) en fortuin. Hierdoor aangestoken vroeg Pieter Frederik samen met enige confrères als vrijwilliger overplaatsing aan.
Op 30 november 1825 verliet hij de mariniers en moest hij zich naar Harderwijk begeven, waar troepencontingenten voor het leger in Indië werden samengesteld. Pieter Frederik beschreef Harderwijk als een *'appendix van Oost-Indië'*: geldafzetterij, braspartijen, de dubieuze herkomst van de recruten. Velen waren ontslagen uit de gevangenis op voorwaarde van dienstneming in de kolonien. In de oorlog waren zij de besten van de beste, aldus Pieter Frederik.

De reis naar Java aan boord van het schip *'Cornelis Houtman'* ving aan op 5 mei 1826 en duurde, onder meer geplaagd door muiterij, ruim vier maanden. De onverschillige behandeling, ontbering en vooral de cholera[4], welke onmiddellijk na aankomst in Batavia onder het detachement uitbrak en veel slachtoffers maakte, bezwaarden Pieter Frederiks gemoed al spoedig. In Semarang aangekomen voelde hij zich door iedereen verlaten, afgeschreven naar Indië. Vanuit Semarang begon een mars van 16 dagen naar Banjoemas, waar Pieter Frederik was aangesteld bij de Achtste Mobiele Colonne onder bevel van Kolonel *'Matjan'* Diehl.[5]

Bij aankomst te Banjoemas werd Pieter Frederik Waldeck verwelkomd door de officier van gezondheid Golitsch de Guilette, een Pool, die hem naar de pondoppo leidde waar hij het volgende tafereel aantrof:

'Rondom de grote tafel, die in het midden stond, zaten de officieren in leunstoelen, de kolonel bevond zich aan het hoofd der tafel, zij waren allen gekleed in saron en kabaja en zaten met de beide benen op tafel, waartussen een glas wijn stond. Ieder rookte uit een duitse pijp; om deze te stoppen en aan te steken bevonden zich knechts achter de stoelen hunner respectieve heren. Ook zorgden zij tevens dat de glazen niet ledig bleven staan. Bovendien had bijne iedere officier een zwarte schoonheid tussen de benen op de hurken zitten, van wie alleen het hoofd even zichtbaar was. Ik geloof dat zij de muskieten van de benen afhielden, te meer omdat ik vermeen te hebben opgemerkt, dat zij haar meester sterk aanzagen wanneer zij een mug gevangen hadden, hetgeen met een glimlach van erkentelijkheid beantwoord werd.'[6]

Onder het bevel van het hoofdkwartier van de Achtste Colonne vielen een aantal bentengs, waaronder Karang Bollong gelegen op de kaalgehakte kruin van een klip in de vallei van de rivier Serajo.

Hier was Pieter Frederik Waldeck gelegerd toen op 12 juli 1827 werd besloten op aanwijzingen van het plaatselijke inlandse hoofd, de Ingebij van Ranca, een nieuwe drijfjacht op een concentratie van rebellen te organiseren. De Ingebij stelde zichzelf aan het hoofd van een troepje soldaten en gidsen en werd door de Nederlanders vertrouwd, al wist men dat hem dubbele trouw niet kon worden ontzegd.

Een gevechtsdetachement van de benteng werd in twee afdelingen opgesplitst om de opstandelingen bij verrassing van twee zijden aan te vallen. Het plan de campagne was evenwel verraden en de afdeling welke een omtrekkende beweging moest maken, raakte eerder dan was voorzien met de gewaarschuwde vijand slaags. Volgens de beproefde taktiek lieten de rebellen zich al gauw door een bos vervolgen. Pieter Frederik hield zich intussen bezig met een gewonde van de afdeling, toen vanuit het bos de inlandse hulptroepen in grote wanorde terugvluchten. Op hetzelfde moment verscheen de dekkingsmacht die met een stukje geschut bij een bergpas was achtergelaten geheel tegen de bevelen ten tonele. Waldeck bracht hen allen tot staan met aanleggen van zijn geweer. Beweringen dat de aanvalsmacht in de pan gehakt was geloofde hij nog niet en onder bedreiging weigeraars dood te schieten, gelukte het hem uiteindelijk de troep in het gareel te brengen en opnieuw het bos in te laten gaan.

De reden van de wanorde was dat de europese manschappen onder luitenant Diederich op een droog rijstveld aan de andere zijde van het bos waren omsingeld door de rebellen die zich bovendien hadden meester gemaakt van een stukje geschut. Goede raad was duur. Onmiddellijk vuren was onmogelijk wegens het gevaar eigen mannen te raken. Aanvallen was hachelijk, omdat de rebellen talrijk en de hulptroepen onbetrouwbaar waren. De inlanders hadden niet de minste haast. Toen Pieter Frederik één van hen vroeg of zijn geweer wel geladen was, antwoordde deze: *'Even wachten, toean, geweer nog te warm.'*

Kort daarop kwam een nieuwe groep rebellen met veel gekrakeel een berghelling afrennen. Geweerschoten konden hen niet stuiten. Een salvo van het met druif geladen stukje geschut wel. De kansen keerden. De hulptroepen schepten moed en zetten de achtervolging in van de zich ijlings terugtrekkende vijand.

Luitenant Diederich en zijn mannen werden ontzet en het verloren geschut heroverd.[7]

Meer dan een uur nadien kwam de andere afdeling via een omweg - bedrogen door de gids - ter plaatse. De ruim twintig gedode rebellen werd door de inlanders het hoofd afgesneden evenals de geslachtsdelen om te beletten dat zij zich zouden voortplanten als zij met volle maan zouden opstaan.

Er volgde een eervolle vermelding van Pieter Frederik Waldeck bij legerorde van 11 augustus 1827 en de Javaansche Courant van 18 augustus meldde dat hij meer dan geneeskundige diensten had bewezen. In 1831, terug in Nederland, vroeg Pieter Frederik om een beloning. Hij meende in aanmerking te komen voor een Militaire Willemsorde. Dat

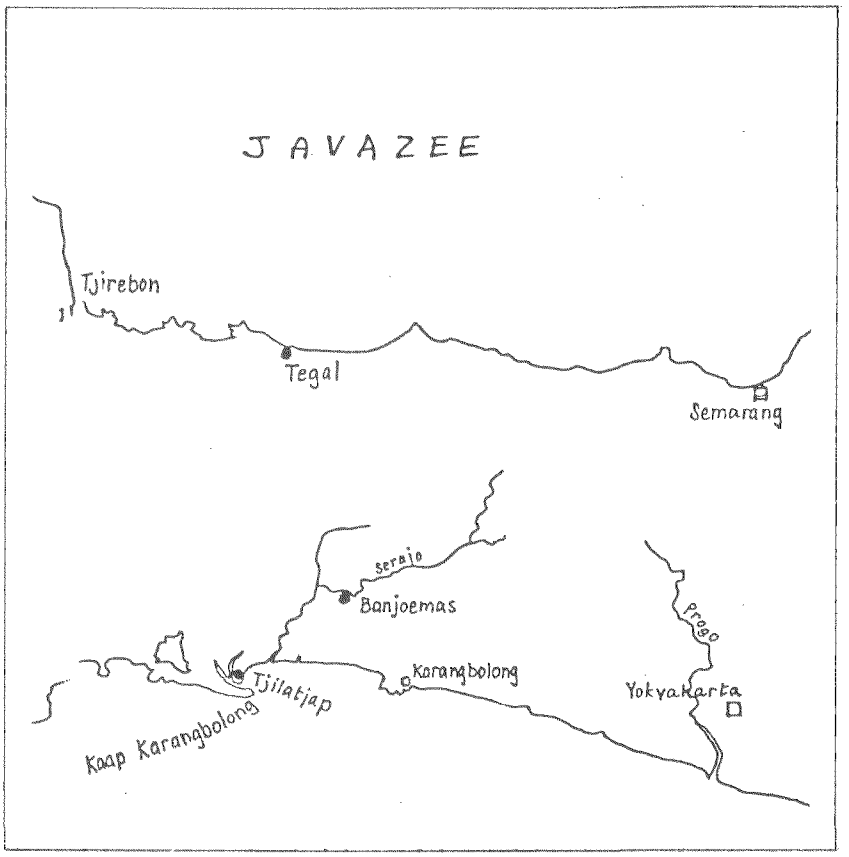

De lokatie van Karangbolong is die van een moderne Indonesische kaart. De benteng Karangbolong moet in het mondingsgebied van de Serajo gelegen hebben.

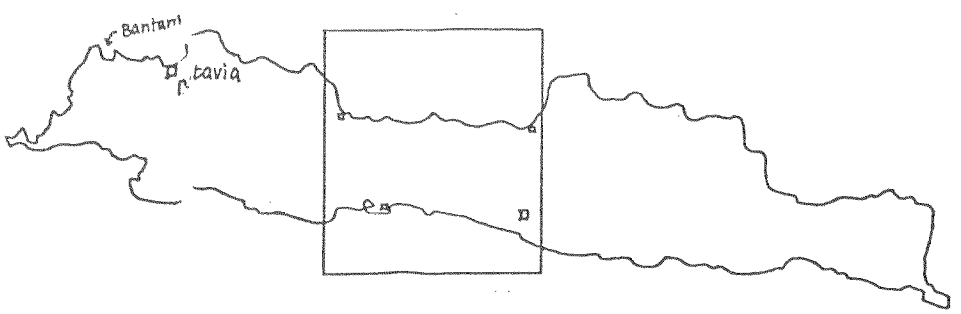

was zeker in die tijd geen ongewone procedure. De indische legercommandant, luitenant-generaal De Kock, werd omtrent het voorgevallene advies gevraagd, doch deze oordeelde de toen ter beschikking staande informatie onvoldoende. Nieuwe verzoeken van Pieter Frederik in 1835 en 1839 werden om dezelfde reden afgewezen. Pas in 1845 adviseerde minister van koloniën J.C. Baud positief aan de koning.[8] Er bestonden nu *'volstrekt geen bedenkingen'* om aan *'het door de adressant bedreven niet alledaagse feit alsnog hulde te doen.'* Daarbij nam men Waldecks goed gedrag als officier en zijn eervolle vermelding bij Brussel tevens in overweging.
Zijn oudste broer Willem Hendrik en zijn jongste broer Hubertus Cato kwamen hem de felbegeerde ridderorde te Dordrecht

brengen. *'Het adres is naar Batavia gezonden om consideratiën en advies'*, plaagden zij de alweer bijna driftig wordende Pieter Frederik. Hij opende het doosje met de verzuchting: *'Goddank, het Willemskruis, ik was eerst nog bevreesd dat men mij als geneesheer de Nederlandse Leeuw zou hebben gegeven.'*

Uit de toon van zijn relaas is af te leiden dat Pieter Frederik van mening was, dat hij, eenmaal officier geworden, recht had op een dienovereenkomstige waardigheid en behandeling. In Indië, in de dikwijls geïsoleerde militaire gemeenschappen, werden de officieren van gezondheid weliswaar in het gezelschap van collegae officieren geaccepteerd, doch Pieter Frederik bemerkte dikwijls een gebrek aan oprechte kameraadschap en bij vele gelegenheden dat regels of een order van een officier van gezondheid al naar gelang het convenieerde met voeten kon worden getreden. Eenmaal bekloeg Pieter Frederik zich daarover en dat kostte hem bijna het leven in een duel.[9]

De aanleiding was een gebeurtenis van niet groot belang, toch pesterij genoeg om nu eens het poot stijf te houden. Een kapitein De Munck nam ter aanvulling van zijn gevechtseenheid eigenmachtig Pieter Frederiks ziekenoppassers af. Waldeck deed hierover zonder succes beklag bij kolonel Diehl. Enige dagen daarna liet de kapitein vragen om bepaalde geneesmiddelen voor zijn inlandse knecht. Wegens rantsoenering hadden de europese militairen voorrang bij de verstrekking ervan, zodat Pieter Frederik het verzoek afsloeg. De Munck voer hierop in scheldwoorden tegen hem uit, reden voor een nieuwe klacht. Ook dit beklag leidde tot niets, volgens Waldeck vermoedelijk omdat de kolonel en de kapitein elkaar de hand boven het hoofd moesten houden wegens verduistering van toelagen van nieuw aangekomen officieren.

Pieter Frederik had kwaaie vrienden gemaakt. Gewaarschuwd ging hij 's middags niet meer ongewapend paard rijden. Vele weken later (januari 1827) zag een vriend van De Munck, luitenant der huzaren Deldering, zijn kans schoon. Op een nauw pad in het bos kwam hij Pieter Frederik tegen, maar liet hem niet passeren. Waldeck vroeg hem wat dit moest betekenen, waarop Deldering ten antwoord zijn paard tegen dat van Pieter Frederik liet steigeren en hem daarbij een tik met zijn rijbadine in het gezicht gaf. Er ontstond een worsteling die Deldering verloor. Pieter Frederik joeg hem voor zich uit Deldering ferme tikken uitdelende met zijn zweep. Waldeck kreeg, volgens zijn zeggen zonder het minste onderzoek veertien dagen arrest.

Na ontslag uit arrest probeerde Diehl de zaak te sussen, doch Pieter Frederik zei luitenant Deldering bij de eerste de beste gelegenheid in het bijzijn van de andere huzaren nog eens de waarheid. Deldering daagde Waldeck terstond uit tot een duel. Het gevecht vond de volgende ochtend plaats, op Pieter Frederiks verjaardag, om 8 uur. Delderings secundant was De Munck:

> *'Er werden nu pistolen geladen, die voor beide partijen vreemd waren, zijnde huzarenpistolen. Als ik kwaad durfde denken, was hier reden voor, daar bij het afvuren het pistool uit elkaar viel, misschien ontdaan van schroeven.*
>
> *Ik had het eerste schot, vuurde op twaalf passen en meende dat mijn tegenpartij viel, daar ik door de kruitdamp heen zag, dat hij het hoofd ter zijde trok. Ik wilde daarom naar hem toegaan, doch spoedig zag ik dat hij gereed stond om op mij te vuren. Hij deed dit toen ik weer op mijn plaats stond. De kogel vloog ver boven mijn hoofd, waarop hij zodanig onthutst was, dat hem de moed in de schoenen zonk en hij geen courage meer had om mijn tweede schot af te wachten.'*[10]

Ook uit andere kleine voorvallen blijkt, dat de militair geneeskundige dienst nog lang niet *'geëmancipeerd'* was. Zo werd het belang van het in stand houden van goede hospitaalfaciliteiten of de aanvoer van gezond voedsel niet overal ingezien, terwijl misschien meer manschappen overleden aan uitputting en ontbering dan aan het werkelijk krijgsbedrijf. Pieter Frederik beschreef tenminste niet zozeer de behandeling van oorlogswonden, als wel de moeite welke hij ondervond de soldaten te genezen van koortsen (malaria) en dystenterie of persloop.

Ook maakte de gevreesde slaapziekte voortdurend slachtoffers na militaire operaties: *'het gewone gevolg van overwinningen in Oost-Indië behaald.'*[11] Als geneesmiddel werd dikwijls

opium toegediend en ook kinine. In een geval, waarin Pieter Frederik zelf een malaria aanval kreeg, diende hij zichzelf een *'advocatenborrel'* toe die hem wonderwel goed bekwam. Na een flinke roes was hij de koorts kwijt.
Goede voeding was natuurlijk de beste medicijn. Door het geforceerde marstempo der kolonnes was er weinig tijd voor de troepen een goede maaltijd toe te bereiden. Meestal at men rijstpap met water (bobbert) of rijst met buffelvlees. De met een kolonne meetrekkende vrouwen waren een noodzakelijk kwaad: zij wisten onderweg allerlei etenswaren bij elkaar te scharrelen om tenminste enige variatie in het dieet van hun *'oean'* te brengen.
Ondanks de vruchtbare grond waren groenten een relatieve zeldzaamheid op het soldatenmenu. Pieter Frederik had op zijn uitreis naar Karang Bollong te Banjoemas bedden kropsla en snijbonen aangelegd bij de ziekenzaal, welke hij later totaal verwilderd terugvond. Het ziekengebouwtje zelf was geheel vervuild en verwaarloosd. Maandelijks stierven er dertig mensen aan persloop. Behalve de toenemende dronkenschap van de officier van gezondheid te Banjoemas, tot wiens vervanger Waldeck korte tijd was aangesteld, waren de belangrijkste oorzaken van het voedselgebrek het feit dat de inlanders hun markt voor het fort hadden opgeheven uit protest tegen de slechte behandeling door de Nederlanders, alsmede verduistering van speciaal voor de ziekenzaal aangevoerde voedingswaren door de fourageur.
Over de behandeling van de inlanders, meer in het bijzonder de opstandelingen, schreef Pieter Frederik in nogal nuchtere termen. Opstandelingen moesten hard worden behandeld om hen de lust tot verraderlijke overvallen op de Nederlandse posten te ontnemen. Dat daarbij martelingen, mutileringen (afsnijden oren en parties génitales) en onthoofdingen plaatsvonden nam Pieter Frederik kennelijk als vanzelfsprekend aan. Hij beschreef tenminste enkele voorvallen op plastische wijze.
Over de oorzaken en aanleidingen van de Javaande oorlog liet hij zich slechts in korte termen uit. De politieke betekenis ervan ontging hem of Pieter Frederik was er niet in geinteresseerd. Hij schreef over de opstandelingen en de bewoners in het algemeen van Java nooit op een laagdunkende wijze.
Tenslotte werd Pieter Frederik zelf ziek: dysenterie. Dagenlang trok hij onverzorgd mee met de kolonne, zijn werk doend vanaf een draagbaar. Om zijn dorst te lessen schepte hij liggend in zijn baar met de hand water uit een rijstveld waar zojuist de infanterie en de cavalerie gepasseerd waren. Op zeker moment konden geen manschappen meer als dragers worden gemist en Waldeck werd achtereenvolgens door een luitenant, een collega officier van gezondheid en een achteropgeraakte soldaat aan zijn lot overgelaten. Het waren de inlanders die hem uiteindelijk vonden en in veiligheid brachten.
Naar Banjoemas overgebracht, was hij zo uitgeteerd, dat collegae officieren hem niet durfden te naderen, zo stonk hij van alle onverzorgde wonden en zweren. De geneeskracht der natuur onderdrukte de ziekte. Toen hij weer bij bewustzijn kwam en in een spiegel keek, herkende hij zijn gezicht niet meer. Intussen hadden zijn collegae zijn paarden en enige andere persoonlijke eigendommen, die nog niet gestolen waren, alvast verdeeld denkende dat hij op sterven na dood was. In november 1828 kwam hij via Tegal met een arabische samboek in Semarang aan. Daar kreeg hij verlof om twee jaar naar Nederland te gaan tot herstel van zijn gezondheid.
Aan boord van het korvet *'Triton'*[12] arriveerde hij op 29 augustus 1829 ter rede van Den Helder. Zijn oostindisch avontuur was uit. Pieter Frederik Waldeck kwam terug met een uitgeteerd lichaam, berooid en zonder promotie. Dat waren mijn lauweren, zo constateerde hij. Maar hij leefde tenminste, want hij was de enige van het groepje waarmee hij in 1826 met veel bravoure naar Indië was vertrokken die niet de dood had gevonden.
In 1830 bevond Pieter Frederik zich te Utrecht, waar hij aan het rijkshospitaal zijn kennis bijspijkerde, toen de belgische opstand uitbrak. Hij meldde zich als vrijwilliger en werd terstond met de ambulance van Prins Frederik onder bevel van de chirurgijnmajoor Brink naar Brussel gedirigeerd.

In de vroege ochtend van 23 september 1830 kwam Pieter Frederik voor de Schaarbeekse poort. De tegenstand van de Brusselaars welke de infanteristen en grenadiers daar ontmoetten was fel en hevig. In de straatgevechten in de Rue Royale was geen tegenstander te zien, doch van alle kanten, uit ramen, kelderluiken, opgelichte dakpannen, werd er op de regeringstroepen geschoten.[13] Veel geblesseerden waren in de benen geraakt, maar Pieter Frederik zag ook lelijke verwondingen veroorzaakt door spijkers en kalkballetjes met glasscherven.
De opstandelingen schoten evenzo goed op de ambulance welke in het dorp Schaarbeek een veldpost had ingericht. Vrijwel onafgebroken was Pieter Frederik vier dagen als officier van gezondheid in de weer voor de Schaarbeekse Poort en in de Rue Royale. Hij transporteerde telkens twee ziekenwagens vol gewonden naar het dorp. Later, in 1831, ontving Pieter Frederik hiervoor een eervolle vermelding.[14]
Eind oktober 1830 was Pieter Frederik, na enige gewondentransporten naar Mechelen en Delft te hebben begeleid, in Antwerpen waar hij op de 26ste de ontruiming van de stad door de regeringstroepen meemaakte.
Op de terugweg van één dier transporten vond op de stoomboot van Delfshaven naar Moerdijk een spontane ontmoeting plaats tussen Pieter Frederik en zijn jongste broer Hubertus, die zich als korporaal bij een detachement vrijwilligers van de Haagse schutterij eveneens aan boord bevond.
Terug in Nederland deed zijn oude indische borangblessure zich weer gevoelen en ging Pieter Frederik met ziekteverlof. In januari 1831 werd hij naar het garnizoen van Doesburg gezonden waar hij per 26 februari een aanstelling kreeg als officier van gezondheid bij de 12de afdeling infanterie en in de tijdelijke rang van tweedeklasser.[15] In Doesburg bleef hij bijna dertien jaar, totdat het garnizoen aldaar werd opgeheven. Naast zijn dienst had Pieter Frederik een burgerpraktijk welke hem veel bevrediging schonk en een extra bron van inkomsten verschafte. Later was die combinatie van dienst- en burgerpraktijk niet meer mogelijk. Op 20 november 1834 (K.B. no. 90) werd hij bevorderd tot tweeklasser. Hij onderwees voor zijn plezier een aantal Doesburgse jongelieden in de geneeskunde, onder wie de broers Jan en Cozijn van Zelm, beide later arts geworden. Het was in die tijd dat Pieter Frederik zijn eerste vrouw leerde kennen, Henrica Johanna VAN ZELM. Zij was op 24 juli 1811 te Amsterdam geboren als dochter van Bernardus Anthonie van Zelm en Maria van Bentheim. Op 10 maart 1836 vond het huwelijk plaats te Doesburg. Nog geen twee weken later, op 21 maart, toen de jonggehuwden in Den Haag vertoefden, overleed Henrica plotseling, 24 jaar oud.
Op 17 augustus 1837 trouwde Pieter Frederik opnieuw. Zijn bruid was nu Johanna Maria Wilhelmina BRONKHUIJZE, bijna 20 jaar oud, dochter van Jacobus Bronkhuijze, rentenier op de heerlijkheid Soeren, en Johanna Maria Wilhelmina Berkelbach van der Sprenkel.[16]
In november 1843 werd Pieter Frederik overgeplaatst naar het garnizoen van Dordrecht. Het beviel hem daar niet zo erg. Hij kon in Dordrecht niet over een staf beschikken, zodat hij verplicht was alleen alle diensten alsmede de apotheek waar te nemen.
In juni 1848 lukte het een overplaatsing te bewerkstelligen. Het werd 's-Hertogenbosch, waar hij evenwel zou moeten dienen onder een zekere Schmidt, met wie Pieter Frederik het nooit goed had kunnen vinden. Volgens Pieter Frederik was het boos opzet van hem niet welgezinde stafofficieren in Den Haag om hem zo in zijn verdere loopbaan te dwarsbomen. Het moest wel tot botsingen komen met Schmidt. In deze episode nam Pieter Frederiks gramschap en verbittering over zijn behandeling snel toe.
Tevergeefs wachtte hij op zijn promotie tot officier van gezondheid der 1ste klasse. In zijn bijna 30-jarige dienst had hij volgens zijn eigen zeggen 18 jaren geheel alleen als chef gefungeerd zonder aanmerkingen. Pieter Frederik meende derhalve, dat een promotie examen een pro forma kwestie kon zijn, doch er waren meer bekwame en in de dienst vergrijsde collegae die gepasseerd werden (zie noot 2). Tenslotte werd Pieter Frederik op een termijn van minder dan acht dagen gelegenheid geboden het examen te doen.

Tijdens de examinering realiseerde hij zich de onredelijkheid daarvan, toen hem puur theoretische vragen over de laatste ontwikkelingen in de geneeskunde werden gesteld. De examinatoren putten hun kennis daarvoor onder meer uit voor hen liggende nieuwe boekwerken, welke Pieter Frederik tijdens zijn dagelijkse werkzaamheden slechts zelden kon bestuderen, omdat zij moeilijk in handen te krijgen waren. Hij werd zo driftig, dat hij opstond en de zaal verliet.
Vervolgens dreigde Pieter Frederik een brochure te publiceren over de wantoestanden in de GDLZ. Een concept stuurde hij zelfs aan Koning Willem III met verzoek om toestemming tot publikatie. Het conflict werd gesust, maar Pieter Frederik begreep dat hij was uitgespeeld. Hij vroeg zelf pensioen aan op grond van zijn blessure en kreeg dat - als officier van gezondheid der eerste klasse - op 12 april 1854.[17]
Het is moeilijk te beoordelen of Pieter Frederik gelijk had met zijn grieven tegen de leiding van de GDLZ. De tekst van zijn brochure is helaas niet terug te vinden.[18] Sommige grieven betroffen kwesties van slechte organisatie, gebrekkige logistiek en zorg, vriendjespolitiek, problemen waarmee de dienst inderdaad kampte. Andere grieven werden duidelijk ingegeven door zijn zucht naar erkenning en zijn lichtgeraaktheid welke een goede voedingsbodem vonden in het gebrekkige personeelsbeleid bij de GDLZ in die dagen.[19]
Verschillende keren trachtte hij door middel van audiënties bij de gezagsdragers recht voor zich te krijgen. Door zijn drift liepen deze gesprekken niet zelden op een fiasco uit. Pieter Frederik beschrijft op vrij amusante wijze in zijn *'Herinneringen'* de onfortuinlijke ontmoetingen met Koning Willem I, de inspecteurs-generaal Bernard en Beckers (op wie hij speciaal gebeten was) en de minister van oorlog Forstner van Dambenoy.[20] Toch bekruipt de lezer van *'Herinneringen'*, vooral van de laatste bladzijden, het gevoel te maken te hebben met een wat querulanterige figuur.
Twee van zijn belangrijkste *'vijanden'*, Beckers en Schmidt, hebben hun handtekening geplaatst onder een *'gedrag-lijst'*. Hoe beoordeelden zij Pieter Frederik Waldeck in de periode 1842-1849? Zij vonden hem *'vrij beschaafd en fatsoenlijk levend, goedaardig van karakter, zijn geestvermogens vrijwel ontwikkeld, ervaren in de genees- en heelkunde.'* Hij sprak frans en duits en hij reed paard. Voorts was hij *'goed van gedrag, ijverig, maar zijn houding en uiterlijk voorkomen niet zeer gunstig.'* Fysiek werd hem een matige gezondheid toegekend, *'geschikt voor de garnizoensdienst'*. De vraag of hij tot bevordering in aanmerking diende te komen werd consequent met neen beantwoord, in 1847 toegelicht met *'uit gebrek aan de vereiste bekwaamheden'*. In 1842 schreef Beckers trouwens al: *'deze officier van gezondheid lijdt aan kortademigheid en veelal aan verzwering der benen om welke redenen hij voor bevordering niet in aanmerking kan komen.'*[21] De inspecteur-generaal leed overigens zelf, als men Pieter Frederik geloven mag, aan verzwering van een oog en kreeg hij twee keer een beroerte welke hem lam en bijna zinneloos maakte.[22]
Na zijn pensioen keerde Pieter Frederik op 8 mei 1854 met zijn gezin terug naar Doesburg, waar hij een huis met erf had gekocht. Op 10 mei 1864 verhuisde het gezin naar Den Haag.[323]
In 1876, na het overlijden van zijn echtgenote, vertrok Pieter Frederik naar Arnhem, waar hij op 9 maart 1880 is overleden.[24]
Pieter Frederik Waldeck was buitengewoon lid van het Koninklijk Zoölogisch Botanisch Genootschap. Hij was lid van de ordecommissie Nationaal Monument 1813-1869. Hij was erelid van de Koninklijke Vereeniging *'Het Eereteken voor belangrijke krijgsverrichtingen'*, een gezelschap van veelal dragers der Militaire Willemsorde. Het jaarverslag 1876-1883 van deze vereniging bevat een bloemrijk verslag van de begrafenis van Pieter Frederik Waldeck. Begeleid door een bataljon van het regiment Grenadiers en Jagers werd zijn stoffelijk overschot van het oude Staatsspoorstation met militaire eerbewijzen naar zijn laatste rustplaats gebracht op Eik en Duinen.[25]

* * *

Uit het huwelijk van Pieter Frederik Waldeck en Johanna Maria Wilhelmina Bronkhuijze

werden vijf kinderen geboren (in de genealogie Tak C). Van hen werden alleen Jacoba en Willem volwassen.

Jacoba Geertruida Agatha trouwde op 8 april 1874 (na een kortstondig huwelijk - 1865/1866 - met haar volle neef Pieter Frederik, zoon van Willem Hendrik Waldeck en Catharina Johanna van Hees, die in 1866 overleed) met Lodewijk BALLINTIJN, majoor der infanterie.[26]

Haar broer Willem Abraham Hubertus volgde zijn vader in de militaire dienst. Hij werd geboren te 's-Hertogenbosch op 24 november 1853. Aanvankelijk ging hij als onderofficier-vrijwilliger naar Indië, waar hij bij het KNIL in Atjeh, Padang en Malang heeft gediend. In de jaren 1875-1885 wordt hij eerst genoemd als tweede luitenant, later als kapitein der artillerie. Naar zijn loopbaan bij het KNIL kon helaas nog geen onderzoek worden gedaan. In het laatste decennium der vorige eeuw duikt hij op in de Verenigde Staten, waar hij op 28 juni 1898 werd ingelijfd als captain bij het zevende regiment vrijwillige infanterie US Army. Hij commandeerde de D compagnie welke was gelegerd in Camp Hamilton, Lexington, Kentucky. Zijn amerikaanse militaire loopbaan werd al op 15 november beëindigd, toen Willem Abraham ontslag vroeg. Later trachtte hij opnieuw te worden ingelijfd bij het Amerikaanse leger. Na die tijd zijn verschillende verblijfsplaatsen bekend in de VS, doch er bestaat geen zekerheid over zijn bestaan.[27]

Willem overleed te Ukkel in België op 29 mei 1921.[28]

Volgens gegevens van de gemeenten Ukkel en Laken huwde hij op 12 maart 1907 te San Francisco (V.S.) met de Zweedse Elsa Nanny HOLBERG. Hij zou toen majoor in het amerikaanse leger zijn geweest.[29] Op 4 augustus 1913 arriveerde het echtpaar vanuit New York via Stockholm te Laken en verhuisde in 1917 naar Ukkel.

Elsa Holberg werd op 30 maart 1872 te Smaland, Zweden, geboren. Haar overlijdensdatum is niet teruggevonden. Uit het huwelijk zijn geen kinderen geboren, waarmee deze tak in de mannelijke lijn is uitgestorven.

Aantekeningen:

1. Correspondentie Veldhuijzen, GAG, dd. 12 oktober 1983. Een litho, voorstellende P. de Riemer, med. doctor en professor-president van de stedelijke geneeskundige kommissie van 's-Gravenhage (Abrahams/J.Hari) is in bewaring (WWS arch. no. A74).
2. Zie *'Om het behoud van het leven'*, de geneeskundige verzorging bij de marine in de negentiende eeuw, door Drs. G.J.A. Raven, Alle Hens, oktober 1981.
3. P.F. Waldeck schreef twee in eigen beheer uitgegeven boekjes: *'Mijn Oostindische Reis'* en *'Herinneringen uit mijne militaire genees- en heelkundige diensten in Nederland en Nederlandsch Oost-Indië'* (1876), waarin het eerste is geïncorporeerd. Van beide boekjes is een exemplaar in bewaring (WWS arch. no's H21 en H20).
4. De cholera werd bestreden met aderlatingen alsmede met een drank van engelse herkomst welke bestond uit pepermuntolie, opium en brandewijn.
5. De Nederlandse legerleiding had op de guerilla strijdmethode van Diponegoro een geleidelijk succesvol antwoord gevonden. Een aantal kolonnes, afzonderlijk sterk genoeg om vijandelijke aanvallen af te slaan, rukten op een gezette tijd vanuit verschillende punten op naar de plaats waar een rebelleneenheid was gesignaleerd. Deze taktiek, aangevuld met het benteng-stelsel, maakte de bewegingsvrijheid der rebellen steeds kleiner. Niettemin werden bij schermutselingen menigmaal door de rebellen nederlandse eenheden volledig in de pan gehakt. In zijn boekjes beschrijft P.F. Waldeck enkele van deze snelle overwinningen en desastreuze nederlagen der Achtste Kolonne. Bij enkele van deze akties van PF zelf betrokken. Bij gebrek aan artillerieofficieren werd de officier van gezondheid belast met het bevel over de stukken geschut, of werd hij belast met het bevel over de achterhoede.
6. P.F. Waldeck, *'Herinneringen'*, blz. 22.
7. P.F. Waldeck heeft later, vermoedelijk omstreeks 1846, door Dirk Jacob van Herwerden een schilderij laten vervaardigen van de aktie bij Ranca. Dit schilderij werd in 1973 aangekocht op een openbare veiling door het museum van de Kanselarij der Nederlandse Orden, waar het zich nu bevindt. Foto's van het schilderij zijn in bewaring.
8. Benoeming tot ridder 4de klasse in de Militaire Willemsorde bij K.B. van 21 september 1845, no. 131.
9. Een andere keer verloor PF bijna het leven, toen een soldaar op ongelukkige wijze zijn geweer liet afgaan. De laadstok, die nog in de loop stak, vloog tegen een paal waarnaast PF met één van zijn vogels op zijn schouder in een stoel gezeten was. De kogel zelve nam de kop van de vogel mee.

Bij een weer andere gelegenheid ontsnapte PF aan een wisse dood, toen zijn knecht Mingo hem, terwijl de opstandelingen snel naderden, terughaalde over de rivier de Progo, nadat een retirerend detachement PF doodziek in een verlaten hut had achtergelaten.

10. P.F. Waldeck, op. cit., blz. 28.
11. P.F. Waldeck, op. cit., blz. 40.
12. Van de terugreis en het leven van *'landkrabben'* aan boord van een oorlogsbodem geeft PF een aardige beschrijving, op. cit., hoofdstuk 12.
13. P.F.'Waldeck, op. cit., blz. 114 e.v.
14. Eervolle vermelding *'als zijnde onafgebroken vier dagen onder vijandelijk vuur te Brussel werkzaam geweest'*, K.B. van 3 februari 1831, no. 111.
15. Tijdelijke benoeming tot officier van gezondheid der 2de klasse bij K.B. van 24 april 1831, no. 84.
16. Johanna Maria Wilhelmina Bronkhuijze werd geboren te Leiden op 28 augustus 1817 en is te Doesburg overleden op 24 juni 1874. Ten tijde van haar huwelijk was zij bijna 20 jaar oud, zonder beroep, en wonende op de heerlijkheid Soeren, gemeente Rheden. Haar moeder was toen reeds te Leiden overleden. Bij het huwelijk te Doesburg op 17 augustus 1837 traden als getuigen op voor Pieter Frederik twee mede-officieren, de kapiteins Laurent Schette en Engelbertus Brink. Voor Johanna getuigenden Reinier Zevenster, wijnkoper, en Mr. Elias Amelius Hooglandt, notaris. Een fotocopie van de huwelijksakte is in bewaring (WWS arch. no. B1037). Akte van huwelijksconsent dd. 7 juni 1837 GAG, not. arch. 6647.
17. K.B. no. 62 van 12 april 1854. Volgens de staten uit het Grootboek Pensioenenwet 1851, ARA, inv. no. 40, no. 713, ontving P.F. Waldeck met ingang van 15 april 1854 een pensioen van *f* 720,- per jaar.
18. Eén van de verwijzingen naar deze brochure in de archieven van het ministerie van oorlog (ARA), inv. no. 13006 (agenda), no. 34 dd. 30 december 1852, luidt: P.F. Waldeck, officier van gezondheid 2kl. aanbiedende het manuscript eener brochure behelzende zijne verdediging met opzigt tot zijne niet-bevordering met verzoek die in druk te mogen uitgeven.
Afgedaan 10 jan. 10A 3 febr. 4B.
19. P.F. Waldeck, op. cit., blz. 142, waar hij stelt: *'Er is nooit een korps geweesxt, dat zo despotistisch werd behandeld als de militair geneeskundigen.'*
20. P.F. Waldeck, op. cit., blzz. 108-109, 138 en 158.
21. Gedrag-lijst van den Officier van Gezondheid der 2de klasse P.F. Waldeck, sectie Krijgsgeschiedenis en Ceremonieel - HKKL Bureau DC, code-nr. 364/4. Fotokopie in bewaring (WWS arch., no. B1038).
22. P.F. Waldeck, op. cit., blz. 149.
23. In Den Haag woonde Pieter Frederik Waldeck eerst in de Noordstraat No. 91, daarna tot 21 april 1876 in de Herderstraat No. 14 (GAG).
24. Een originele foto van P.F. Waldeck in het uniform van officier van gezondheid, gemaakt door C.E. Westenberg te Arnhem, bevindt zich in de prentverzameling van het Gemeentearchief van 's-Gravenhage. P.W.F. komt voor in de stamboeken van officieren (ARA) in de delen/pagina's 236/141, 143, 251/21, 23, 276/152, 332/69. Hiervan zijn fotokopieën in bewaring (WWS arch. no.'s B1039 t/m 1044).
25. Jaarverslag 1876-1883 Koninklijke Vereeniging *'Het Eereteken voor belangrijke Krijgsverrichtingen'* te 's-Gravenhage, blzz. 1-2, 8, 21 en 23. Afschrift hiervan, afkomstig van het GAG, is in bewaring (WWS arch. no. B1045).
26. Lodewijk Ballintijn werd geboren te Ginneken op 24 februari 1842. Hij is overleden te 's-Gravenhage op 28 februari 1925. Hij was de zoon van Jacobus Ballintijn, geboren/gedoopt 20.3.1803 te Ginneken, broodbakker, overleden aldaar 14.11.1886, en Maria Wilhelmina Stoffels, geboren te Ginneken als Marie Guilhelmina op 22.2. 1811, wollennaaister, overleden aldaar 11.1. 1878. Jacobus en Maria huwden tee Ginneken op 2 mei 1835. De ouders van Jacobus waren Koenraad Ballintijn, broodbakker, overleden te Ginneken 21.5.1824 en Antonia Gladines, bakkeres, wonende te Ginneken. De ouders van Maria Wilhelmina Stoffels waren Leonard, geboren in 1780, kleermaker, overl. te Ginneken 21.6.1821, en Guillelmine Soeber, werkvrouw te Ginneken.
27. Fotokopieën van alle stukken met betrekking tot de dienst van W.A.H. Waldeck als kapitein bij het Zevende Regiment Infanterie (Volunteers), US Army, alsmede tot zijn latere poging opnieuw dienst te nemen, welke berusten in het archief van het United States War Department en in de dossiers van de Adjutant General's Office bij de National Archives te Washington DC, zijn in bewarng (WWS archief, serie B1000).
28. Gemeente Ukkel, register der akten van overlijden in 1921, no. 299. Uittreksel in bewaring samen met andere gegevens afkomstig van de gemeenten Ukkel en Laken onder WWS arch. no. B1046.
29. In de stukken betreffende W.A.H. Waldeck welke zich bevinden in de National Archives is aangetroffen een brief van senator J.B. Elkins van 30 september 1898 aan Mrs Annie Waldeck, Jefferson Barracks, St. Louis, Missouri, echtgenote van W.A.H. Waldeck, waaruit blijkt dat hij eerder gehuwd moet zijn geweest. Annie Waldeck wordt elders aangeduid als *'naturalized American citizin'*.

C.A. HESHUSIUS

Uit het dagboek van Luitenant Donck (XXVII)

HET DERDE VERBLIJF IN KOETA RADJA

Het was natuurlijk weer even wennen geblazen voor luitenant Donck die zojuist van een buitenpost, Poeloe Raja, een eilandje aan de westkust, in het grote garnizoen Koeta Radja was terecht gekomen. Het leven in de hoofdstad had natuurlijk ook zijn eigen charmes en er waren dingen die Donck nog niet eerder had meegemaakt:

'Krijgsspel-oefeningen voor officieren. Dit is de eerste keer dat ik deze bijwoonde.' Heden ten dage zou men het hebben over een tactische oefening op de kaart, zonder troepen dus; oefeningen in de bevelstechniek, stafwerk, verplaatsingen, waarbij een leider met een aantal officieren in korte tijd, meestal binnenshuis, een zekere oorlogssituatie deed spelen.

Ook op het gebied van sport was er een bijzonderheid: *''s Avonds van half vijf tot half zeven met ons zevenen gevoetbald. Dat was een unicum voor Koeta Radja. Het voetbalspel gaat nu meer beoefenaars krijgen.'* Inderdaad, er werd in Indië nog nauwelijks gevoetbald; ook niet in het leger; deze dagboek-notitie is van eind februari 1902. Donck had het goed gezien want voetbal zou in de jaren daarna steeds meer liefhebbers trekken. In het KNIL werd deze sport *'bij wijze van proef'* eerst in 1908 officiëel geïntroduceerd; het resultaat was positief en reeds in 1909 werd het landelijke kampioenschap militair voetbal model verspeeld in het grote garnizoen Magelang op Midden-Java. Ook werden begrotingsgelden aangewend voor aanschaf en onderhoud van voetbal artikelen; in 1909 al voor 5.500 gulden, terwijl deze subsidie werd herhaald, loofde men in 1910 reeds voor 700 gulden aan prijzen uit; militairen die deelnamen aan wedstrijden buiten het garnizoen kregen al gratis vervoer. Toch is er nog een pennestrijd geweest in het Indisch Militair Tijdschrift of officieren en militairen van lagere rang wel gezamenlijk dit spel mochten beoefenen.[1]

Donck begon zich ok beter te voelen nu hij onder goede medische controle was.

''s Avonds een kopje thee gedronken bij collega Breebaart en zijn vrouw; ook hij is een gedetacheerd officier, evenals van den Brandhof die in de Kraton naast mij woont.

Nu ik een paar weken in de Kraton zit, moet ik zeggen dat ik mij hier wel senang (lekker) *gevoel. Aan de Westkust had ik om de veertien dagen een malaria aanval; de eerste dag koorts, de tweede dag een roerige maag, waardoor aller er uit kwam; de derde dag slap, maar dan was het weer in orde. In de laatste tijd ging het op Poeloe Raja beter.'*

Het algemene beleid van de militair en civiel gouverneur, generaal Van Heutsz, begon zijn vruchten af te werpen. *'Op mijn morgenwandeling kwam ik tot de ontdekking dat het ijzeren hek dat om Koeta Radja staat, weggebroken wordt, zodat ook enkele poortwachten konden worden opgeheven. Mooie gebouwen verrijzen in de plaats; Koeta Radja gaat vooruit. Er komen hier nogal eens zakenmensen. Unaniem prijzen zij het heldere doorzicht van generaal van Heutsz. Merkwaardig man; hij kan zeer gemeenzaam zijn en welwillend, terwijl hij soms opvallend onbeleefd kan zijn en ruw kan uitvallen. Atjeh is een mooi en vruchtbaar land met vele mogelijkheden. Of de grond mineraalhoudend is wordt echter betwijfeld.'*

Van Heutsz had het met het wegruimen van het ijzeren hek geheel bij het goede eind. Deze versperring van kilometers lang stamde nog uit de nu zo vermaledijde periode van de *'geconcentreerde linie'*, van 1884 tot bijna in 1896, toen onze eenheden in Atjeh op bevel onzer regering zich passief moesten terugtrekken achter versperringen in de hoofdstad om alzo de onderwerping van de Atjeher *'af te wachten'*. Het resultaat was uiteraard negatief. Ook zag Van Heutsz vele andere, niet militaire, zaken met een open oog; hij wilde het grote scheepsverkeer nu via Atjeh langs de oostkust van Sumatra leiden:

'De generaal van Heutsz heeft het voorstel gedaan, om de mailboten Sabang te laten aandoen inplaats

van Padang.'
Wat echter in Koeta Radja normaal voortging, dat waren de begrafenissen:
'Vanavond had een militaire begrafenis plaats waar ik niet bij tegenwoordig was, daar ik piket had. Mijn buurman die wel aanwezig was geweest, vertelde mij, dat de commandant, een Indisch 1e luitenant, geen rede had afgestoken, en daarvoor van zijn collega's op zijn kop had gehad; hij had zich door een 'totok' (Donck) *beschaamd laten maken. Wat maanden geleden gebeurd is, heeft dus wel diepe indruk gemaakt.'* Wij herinneren ons dat Donck toen in het Maleis een gloedvolle grafrede hield als gedetacheerd KL-officier.
Hoewel wij niet geheel op de hoogte zijn van de bepalingen van de garnizoensdienst uit die tijd, vernamen wij dat Donck de avond er na wéér op piket kwam en toen een halve dag vrij van dienst had. Nu weten wij dat men als officier van piket in het grote garnizoen van Koeta Radja in die periode pauzeloos bezig was met in de nacht de diverse wachten te *'visiteren'* zodat men zelf nauwelijks aan enige slaap toe kwam. Een ochtend vrij was dan ook niet ten onrechte.
'Mijn vrije morgen wist ik niet beter te besteden dan naar Oleh Leue te gaan en daar in het koepeltje van de soos naar de zee te kijken en te genieten van mooie uitzichten op het land en de eilanden voor de kust.'
De lezer weet nog dat Koeta Radja niet aan zee ligt maar zo'n drie kilometer daar vandaan; naar de zee bij Oleh Leue leidt een weg en ook de tram; men is er zo. Vermoedelijk ging Donck met een huurrijtuigje.
Als commentator van het dagboek zijn wij dit voorjaar ook weer eens in de hoofdstad van Atjeh geweest. Het uitzicht op de baai met in de verte al die kleine eilandjes is iets feeërieks, temeer door het witte strand met het schuim van de branding, de kokosnootbomen die het geheel omzomen en het wazige in het verschiet. Het koepeltje en de soos zijn er in 1984 niet meer, maar men weet precies waar deze hebben gestaan op het strand dat nu nog meer dan destijds voor recreatie wordt gebruikt.
En nu luitenant Donck een paar dagen later schrijft: *'Na de krijgsspeloefeningen de makkers in het hospitaal opgezocht; bezoek is altijd welkom'*, moeten wij er ook even aan toevoegen dat wij ook dit jaar in het militaire hospitaal aldaar waren om een paar foto's te maken voor de lezers van Mars et Historia. Helaas was er een vaste order van kracht dat fotograferen in militaire objecten door buitenlanders uitsluitend mogelijk was na gevraagde (en verkregen) toestemming van het militaire hoofdkwartier in Jakarta. Dus . . . geen foto's. Wel mochten wij zeer uitvoerig overal rondlopen in dit hospitaal dat nagenoeg nog zo staat (en ook gebruikt wordt) als in de dagen van luitenant Donck, nu zo'n 80 jaar geleden. Het officiers paviljoen waar Donck ook eens ziek had gelegen en waar toen de legendarische pastoor Verbraak op bezoek kwam, was nog steeds officiers paviljoen en was nog precies in de vroegere staat.
Inmiddels noteerde Donck dat op 7 maart 1902 het Tweede Kamer-lid Van Kol in Koeta Radja was aangekomen en negen dagen later: *'De Heer van Kol is over land naar Pedir vertrokken; hij had de generaal gevraagd hem eens door een streek te brengen, waar nog geschoten werd.'*
H.H. van Kol, een generatiegenoot van Van Heutsz, had reeds een behoorlijke ervaring in Indië als Delfts waterbouwkundig ingenieur achter de rug toen hij als een der eerste socialisten in ons land al in 1897 voor de SDAP, voorganger van de Partij van de Arbeid, lid werd van de Tweede Kamer, waar hij als koloniaal specialist optrad. De reis naar Indië betaalde Van Kol - die gefortuneerd was - uit eigen middelen. Zo kwam hij ook in Atjeh om te zien en te vernemen wat er waar of onwaar geweest was over wreedheden door onze troepen aldaar begaan.
Van Heutsz heeft Van Kol alle medewerking verleend; de generaal had hem onder meer gezegd: *'Gij moogt alles onderzoeken, allen ondervragen, elk gegeven opeischen, want wij hebben U niets te verbergen.'*[2]

PERSONEELSZAKEN IN 1902

Maar ook in het dagelijkse gebeuren in het garnizoen kwamen op personeelsgebied soms wonderlijke details voor zoals medio maart 1902, waar Donck noteert: *'Mijn nieuwe compagniescommandant die twee dagen geleden de compagnie overnam is alweer overgeplaatst naar het 14e Bataljon Infanterie in de Pedir.'* Kennelijk was daar weer iemand nodig en werd deze officier snel naar het actieterrein gedirigeerd;

Een beeld uit Koeta Radja voordat generaal Van Heutsz allerlei passieve en defensieve zaken deed verwijderen; zaken die het moreel onzer troepen knakten. Hier een poortwacht aan een der uitgangen van de hoofdstad; KNIL militairen onderzoeken het in- en uitgaande verkeer van die dagen: ossenkarren en wagens door mensen getrokken. Links het wachthuis en in het midden een wachttorentje met uitzicht op de brug die middels grote deuren gesloten kan worden. Rechts het ijzeren hek dat om een belangrijk deel van Koeta Radja liep. Ook prikkeldraad en zandzakken moesten weg. Een uiterst curieuse foto die veel inhoudt.
(Foto Kon.Inst.Taal Land en Volkenkunde, nr. 1.32.17)

Donck zal toen weer het commando hebben moeten waarnemen. Hij kreeg door al deze taken wel een zeer alzijdige en gedegen praktijkervaring, doch bleef er nog al nuchter bij als hij de dag daarna voortgaat met: *'Het schietseizoen is weer aangebroken en zo heb ik vanmorgen met de compagnie prettig geschoten. Mijn huisjongen had ik opdracht gegeven mijn barang* (inboedel, enz.) *naar de woning op Nesoeh over te brengen. Thuis komende bleek echter dat het nieuwe huis nog niet klaar was en dus wordt dat wat later.'*[4] De dienstwoningen werden meestal door de geniedienst gecontroleerd nadat een bewoner was vertrokken; de muren werden dan weer netjes gewit en dit zal wel de reden geweest zijn dat Donck's boeltje nog niet naar binnen kon worden gebracht.

Maar inmiddels kwam er ook heel rauwelijks een doodsbericht van een collega, circa een maand nadat Donck hem voor het laatst ontmoet had toen deze hem kwam aflossen op Poeloe Raja en daarbij nog wat huisraad over nam: *'Mijn vriend Constant is nabij Lho Kroet gesneuveld. Hij was op patrouille; plotseling komt een Atjeher op de weg, die de 'kompenie' ziende, er hard van door gaat. Constant denkt niet na, maar vliegt de man achterna, die zich eensklaps omdraaiende, hem een dodelijke klewanghouw geeft. Nog kort tevoren had hij mij een briefje geschreven toen hij mij het geld overmaakte van de overgenomen huisraad en daarin schreef hij: Schep vreugde in het leven, want het is maar kort. Op de Hoofdcursus kon hij soms ook van die onbekookte dingen doen.'* Eerste-luitenant A.E.H. Constant was een KNIL-tijdgenoot van Donck van de Hoofdcursus en het tragische was dat hij eigenlijk niet had behoeven te vallen. Waarom was het nu nodig om zo iemand te proberen te grijpen die door de patrouille ook op andere wijze had kunnen worden gearresteerd en zonodig neergelegd? De westkust van Atjeh was berucht wegens de vaardigheid waarmede de verzetslieden de klewang hanteerden. Het jaar 1902 was overigens een jaar waarin onze verliezen in Atjeh weer aanzienlijk waren opgelopen, want niet minder dan 5 officieren, 15 europese en 68 inheemse militairen van lagere rangen waren gesneuveld of aan bekomen gevechtsverwondingen overleden; en het aantal van de gewonden was

respectievelijk 26, 132, en 291. In dat jaar sneuvelden bijna 2.600 verzetslieden, werden er bijna 400 gevangen, terwijl onze troepen meer dan 2.500 vuurwapens wisten te bemachtigen. Genoemde getallen geven enig idee van de omvang van de guerilla.[3]

Enkele dagen eerder had Donck een ontmoeting gehad met nog een oude bekende van de Hoofdcursus, luitenant F. Darlang, een bekend marechaussee-officier en later drager van de Willemsorde, die in 1917 als kapitein zou omkomen.

En nogmaals drukt Donck zijn verbazing over het personeelsbeleid in zijn dagboek uit als hij het heeft over een andere collega in het bataljon; hij noemt geen naam: *'Een staaltje van typische toestanden op Atjeh. Mijn collega is getrouwd; zijn vrouw en vier kinderen zitten op Padang* (commentator: zo'n kleine 1.000 kilometer zuidoostelijker aan de westkust van Midden-Sumatra). *Gaat een getrouwd officier naar Atjeh, dan behoeft hij zijn gezin niet mede te nemen; na 14 maanden op Atjeh vertoefd te hebben, vertrekt hij dan weer. Hij is thans voor de tweede keer op Atjeh, daar hij de eerste keer wegens ziekte naar de Padangse Bovenlanden werd geëvacueerd. Pas is hij nu, na vier weken in het hospitaal gelegen te hebben, tijdelijk ongeschikt voor de velddienst verklaard. Hij krijgt nu bericht dat hij naar Tapatoean (Westkust van Atjeh) moet en dat daar zijn vrouw en kinderen komen. Men had zonder het hem te vertellen, zijn vrouw opdracht gegeven te verhuizen naar Tapatoean. Hij had natuurlijk kunnen weigeren, maar dan was hij weer geëvacueerd, om na herstel voor de derde keer naar Atjeh gezonden te worden. Ik beklaag de kerel, want als je niet goed gezond bent, dan is de westkust een pestkust.'*

Op dit wat trieste verhaal kunnen wij nauwelijks commentaar geven omdat toen een ieder een 14-maandse Atjeh periode moest volbrengen; voortijdige afbreking *'gold niet'* en moest worden *'overgedaan'*. In de goede oude tijd was natuurlijk ook niet alles koeken-ei en konden ook situaties ontstaan die niet prettig waren. Overigens konden echtgenotes in feite ook worden gecommandeerd. Wij weten reeds dat Padang en vooral de bovenlanden (het nabijgelegen Padang Pandjang en Fort de Kock, met een heerlijk klimaat) de aangewezen plaatsen waren waar militaire zieken uit Atjeh heen werden vervoerd. Aangezien de aantallen aldus weggevoerde zieken te groot ging worden (vooral beri-beri en malaria) richtte men dicht bij Koeta Radja op de westkust het herstellingsoord bij de buitenpost Lhok Nga op. De lichte gevallen gingen eerst daarheen.

In begint maart 1902 was Donck weer eens op bezoek in het grote militaire hospitaal om ook een paar zieke makkers te ontmoeten: *'Een van de vrienden vertelde mij dat een Indisch 1e luitenant naar een gedetacheerd luitenant zocht om te ruilen.'* Dit soort voorstellen kwam meer voor; en in het spraakgebruik van nu zou men zeggen: *'KNIL-luitenant zoekt KL-luitenant in Indië om van leger te ruilen.'*

'Een half jaar geleden toen ik nog met mijn verloofde ijverig de kwestie Holland-of-Indië behandelde, had ik er misschien wel oren naar gehad; maar nu wij uitgemaakt hebben dat ik aan het einde der vijf jaren naar Holland zal terugkeren, om daar te trouwen, verander ik niet meer van standpunt.'

Maar aangezien Donck behoorde tot de doemensen, wilde hij toch niet al te lang in het hoofdstads-garnizoen blijven; hij sprak er met andere en oudere collega's luitenants over:

'Amice Roukens raadde mij aan een overplaatsing bij het 3e Bataljon aan te vragen, dan had ik Koeta Radja als domicilie en ging van tijd tot tijd op colonne. Ik geloof toch dat ik meer voor de Pedir voel; enfin nog eens overwegen.'

Nu, we mogen al een beetje op deze zaak vooruitlopen, want onze luitenant zou inderdaad vrij gauw weer *'naar buiten'* worden overgeplaatst, zijn verblijf in de hoofdstad zou maar zo'n twee maanden zijn en hij zou weer op de noordkust komen, niet in de Pedir-streek maar nog verder oostwaarts in het Pase-gebied nabij Lho Semawé, ruim 200 kilometer hemelsbreed van Koeta Radja.

Maar zover was het nog niet, want er waren nog enige beslommeringen in het garnizoen in de natte tijd:

'Het regent vandaag als de hel en mijn huis lekt als een mandje. Verder heb ik voor de zoveelste maal mijn huisjongen moeten ontslaan; het zijn alle luie rekels.' En ook moest Donck ter plaatse nog even één maal verhuizen, zoals we al vernamen, want de woning waar hij zou komen was nu geheel klaargemaakt:

'Ik heb een huis op Nesoeh aangewezen gekregen,

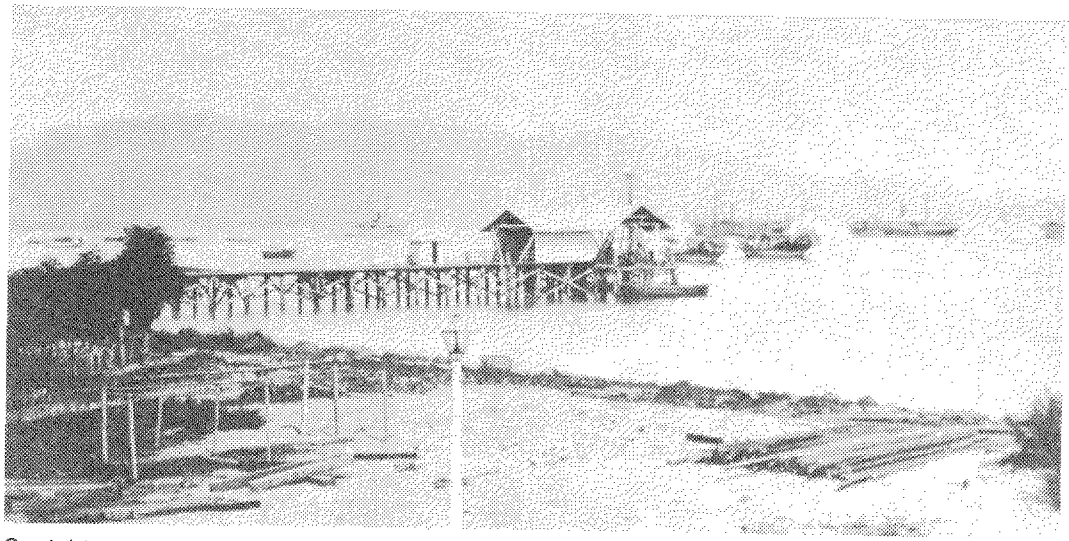

Gezicht op de rede van Oleh Leue, met een groot woord de havenplaats van Koeta Radja. Deze ligt op een zandige landtong welke aan de kant van Koeta Radja grenst aan een lagune. In de natte moesson veroorzaakt de grote Atjehrivier forse overstromingen waardoor de hoofdstad en de haven door grote overstromingen gescheiden zijn en de lagune een grote binnenzee is geworden. Op de achtergrond de overzijde van de baai. Op de voorgrond de steiger die er heden ten dage nog ligt. Men ziet dat de schepen tot vlakbij kunnen komen. Het laden en ontladen van de zeeschepen moest met prauwen gebeuren; helaas was dat vaak niet mogelijk omdat bij wind uit het W. of NW. de oceaandeining te zwaar werd voor dat transport.
(Foto Koninklijk Instituut voor de Tropen, alb. 95/1, neg. 50/25.)

dus doe ik nu maar beter daarheen te gaan verhuizen. Nesoeh is een plein, een grote vlakte, waar in het midden het kampement van de 4e compagnie ligt. Aan drie zijden staan de officierswoningen, aan de vierde zijde bevindt zich de muur van de Kraton. Het is daar lekker wonen; bovendien is het park met zijn zitjes voor de huizen erg genoeglijk. Maar mijn f 40,- vergoeding heb ik nu ook niet meer.'

Nu, dat was op 8 maart en we weten dat hij vanaf 15 februari in zijn huis bij de Kraton was getrokken. Donck lag van dit merkwaardige huisvestingsbeleid zeker niet wakker, maar voor gehuwden zou het een hele toestand zijn geweest. In ieder geval kwam hij weer dichter bij zijn compagnie te legeren en in zoverre was de verhuizing niet eens zo onlogisch. Hij had maar een klein beetje barang (huisraad en bagage) en het overbrengen was zo gebeurd.

Het was in de warme kenterings periode tussen de droge en natte moesson: *'Wij zijn in de kentering; vandaag regen en onweer.* (en even later) *Het is de laatste dagen drukkend warm; ook in huis. Gisteren was het Goede Vrijdag en zat ik weer in piket. Ik kan hier merken in een buurt van gehuwde collega's te wonen; zat vanavond met mijn goudse pijp met wel vier kinderen op de bank van mijn huis. Overigens moet ik nu ook de geweren van de compagnie inschieten met enige scherpschutters; drie maal in de week 's morgens vroeg naar het schietterrein, want dan valt met zonsopgang het eerste schot.'*

Dat inschieten was een secure zaak want naar de uitkomsten van de scherpschutters en onder verantwoordelijkheid van de compagniescommandant en de officier van wapening werden de korrels der geweren definitief vastgezet.

Buiten de hoofdstad ging de kleine oorlog voort en weer werd een officier zwaar gewond: *'Onze collega Bram de Winter is nog al lelijk gewond, hij ligt te Sigli en mag nog niet vervoerd worden. Hij was destijds erg verliefd op de dochter van wijlen overste Meier; zij is na haar vader's dood bij van Heutsz in huis. Doch Brammetje vond in de ogen van de pleegvader geen genade en werd dus afgewezen. Een ander pretendent had beter kans, doch deze arme kerel sneuvelde.'* Wij wezen eerder op dit drama, 16e jg. nr. 5, deel XXII.

Verder weten wij dat Donck als oudste tweede-luitenant in het garnizoen een ludieke bijfunctie had: *'Als chef-de-canaille heb ik altijd dienst als de 'west-boot' vrijdagsavonds komt om dan de 2e luitenants te ontvangen; zij zijn dan mijn natte gast. Vandaag kwam één tweede kadraaier, die zeven maanden in de rimboe had gezeten, met verlof te Koeta Radja. Hij was dus mijn gast. De discipline onder het canaille is goed. Is er parade dan zijn vele officieren niet ingedeeld en staan dus tegenover het front. De 2e luitenants komen zich dan eerst bij mij melden, alvorens zich bij hun kapitein te melden. De kapiteins kunnen dat best hebben, vinden het zelfs uitstekend, want ik zorg voor de nieuwelingen; ook dat zij zich met spoed voor het buitenleven uitrusten. Ik wijs hen op de gebruiken en c.q. op hunne fouten.'*

Ook ander ceremoniëel ging routinematig door en daarbij was het uitreiken van toegekende decoraties op een zaterdagmorgen op een verregend terrein:

'De uitreiking der bintangs heeft vanmorgen voor de woning van de generaal plaatsgevonden; door de vele regens was het exercitieterrein in een moeras herschapen. Later op de morgen in de soos het gebruikelijke glas champagne.'

Een wéér ging er een huisjongen de laan uit: *'Mijn huisjongen vandaag de deur uit moeten zetten; op Atjeh zijn die kerels te brutaal. Ik heb nu een inlands fuselier, weduwnaar met drie kinderen, zo lang als oppasser; dan verdient hij ook nog wat.'* Vermoedelijk zal hij de fuselier ook maar tegelijk in de bijgebouwen van zijn huis hebben laten intrekken, want in een dienstwoning van een officier waren in de bijgebouwen steeds ook vertrekken voor bediendes.

OVERPLAATSING NAAR LHO SEMAWE

Dinsdag 15 april 1902 was voor Donck een markante dag omdat hij op collegiale wijze en geheel officieus een overplaatsing vernam. Dat ging zo:

'In de namiddag voor mijn huis op de bank zittend, kwam collega Kruisheer, adjudant van de kolonel bij mij zitten. Hij vertelde mij, dat ik weer spoedig zou opkrassen en waar ik naar toe wilde. Ik gaf ten antwoord, dat ik destijds Pedir had aangevraagd. Ja, ja, zegt hij, maar het 12e Bataljon te Lho Semawé geeft meer verdiensten. Wij zullen wel eens zien.'

Het 12e had vier compagnieën; de 1ste met Europeanen en de drie overigen met wat men toen noemde *'Inlanders'*.

Na deze ondershandse mededeling volgde al op donderdag de officiële bekendmaking: *'Werd vanmorgen op mijn bureau opgebeld met de mededeling, dat ik was overgeplaatst bij het 12e Bataljon Infanterie te Lho Semawé. Wij gaan daar veel op colonne of op detachement. Dat was een goede tijding; ik verlang weer naar de bossen en de bergen; de sawah's* (natte rijstvelden) *en de modder. Zaterdag moet ik vertrekken. Trof vandaag de nodige maatregelen om mijn spullen weer in te pakken en inkopen te doen.'*

Nu, Donck had reeds enige malen het commando over de compagnie overgenomen en weer over gekregen; hij maakte daar zelfs geen melding van in zijn dagboek. Ook het inpakken en gereed maken van zijn bagage was reeds routine geworden en de inkopen golden diverse zaken die hij in de winkelwijk Penajoeng insloeg en die in zijn nieuwe standplaats zeker niet voorradig zouden zijn. Wèl had hij nog even een knechtje nodig om zijn eigendommen te bewaken en wat veeg- en sjouwwerk in het huis te doen; zijn vorige hulp had hij immers zojuist ontslagen. En dàn uitdrinken en soos natuurlijk:

''s Middags een nieuwe huisjongen opgescharreld, mijn koffers gepakt. Na afloop van de morgendienst was het een reünie in de toko (winkel) *van 'de Balbian Vester'. De tweede-luitenants boden hun vertrekkende 'chef de canaille' een afscheidsfuif aan, bestaande uit een bowl. Zij waren van mening dat àls ik weer eens in de kraton kwam* (=de hoofdstad), dat ik dan 'eerste was en dus geen chef meer. Na het pakken thuis naar de soos . . .'[5]

Het vertrek zelve was op zaterdag 19 april 1902. Wij vermelden deze datum niet alleen om deze gebeurtenis vast te leggen maar meer om het volgende wat Donck noteerde: *'Geen parade voor de verjaardag van Prins Hendrik, in verband met de toestand van de Koningin. Toch was het tot 4 uur groot tenue vastgesteld.'*

De aflasting van de parade ter gelegenheid van de jarige prins-gemaal was iets uitzonderlijks wat in verband stond met de gezondheidstoestand van zijn jeugdige gemalin, koningin Wilhelmina.

'Mijn huisjongen zond ik met de barang (bagage) *naar Oleh Leue, waarheen ik zelf na de rijsttafel ook*

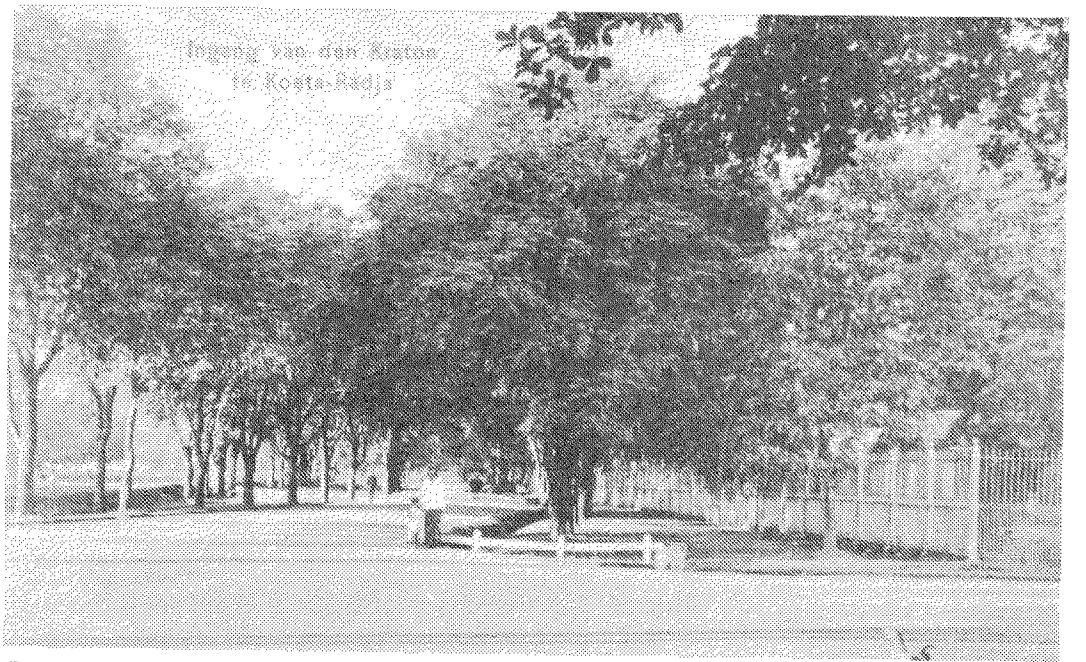

Zo kwam men vanuit Donck's wijk Nesoeh in het centrum van Koeta Radja terecht, het oude gebied van 'de kraton'. Helemaal links het grote paradeterrein met zuid aangrenzend het ereveld Peutjoet. Rechts op het beeld ziet men weer dat beroemde ijzeren hek.
(Foto collectie C.A. Heshusius)

vertrok. Aan boord van 'de Coen' trok ik een wit pak aan. Na den eten vlijde ik mij op een rustbank aan dek neer en sliep lekker in.' Hij had niets meer te doen en schip voer nog niet weg. Het zou een bootreis van zo'n 250 kilometer worden langs de noordkust van Atjeh, want onderweg werd eerst het eiland Sabang aangedaan dat pal noord van Oleh Leue ligt op circa 35 km en dan via Doncks oude standplaats Sigli in de Pedir streek langs de bekende landstreek van Samalanga naar Lho Semawé. Dat was een reis met twee nachten aan boord. Onze luitenant dommelde nog - na de laatste vermoeienissen van afscheid, bowl, borrel en rijsttafel - op de rustbank aan dek toen het schip in de duisternis afvoer op weg naar de natuurlijke haven op het eiland Poeloe Weh bij het plaatsje Sabang. Eerder in deze aflevering vermeldden wij dat in de toekomst Sabang steeds door het grote scheepvaartverkeer met Nederland zou worden aangedaan.

Dit begon reeds een jaar later in 1903 en het is steeds doorgegaan zo lang het verkeer tussen het moederland en de Oost met grote mailschepen zou plaatsvinden. De haven van Sabang was het eerste stukje Indië wat de reizigers komende uit Nederland zouden zien en het was ook het laatste stukje van de archipel waar vertrekkende landgenoten afscheid namen van Indië. Het eiland was niet groot en het fraaie landschap noodde steeds uit tot een wandeling om de baai en naar een nostalgisch aandoend bergmeertje met klapperbomen omringd. Ook luitenant Donck ging van boord in Sabang; in de vroege morgen. *'Om drie uur in de nacht, nog liggende in mijn stoel aan dek, werd ik wakker door het leven dat door het lichten van het anker werd gemaakt. Nog vroeg in de morgen lagen wij aan de kade van Sabang. Terstond ging ik na het ontbijt naar het plateau waar de woningen van de Europeanen zijn gelegen. Lang kon ik het niet maken want de Coen zou weer spoedig door gaan. In de middag omstreeks twee uur kwamen wij te Sigli. Daar de mensen hier in de middaguren slapen, ging ik om vijf uur pas naar de wal en zocht de families van der Gronden en Lebbe op, waar ik zeer hartelijk ontvangen werd. Ook Bram de Winter zocht ik even op in de ziekenzaal; die maakte het goed met zijn ge-*

Een schaduwrijke laan in een officiers-buurt in Koeta Radja. Hier zat Donck des namiddags met wel vier kinderen van collega's op de bank voor zijn huis zijn goudse pijp te roken en hier kwam collega Kruisheer ook op een middag langs om Donck te vertellen dat hij spoedig weer 'naar buiten' zou worden overgeplaatst.
(Foto van foto archief Sectie Militaire Geschiedenis Landmachtstaf.)

vechtsverwonding. Vervolgens nog een uurtje voor de soos gezeten, om daar van de dames te horen, dat na mijn vertrek nooit meer eens een gezellig feestje was geweest. Met belangstelling werd gevraagd hoe mijn verloofde het maakte. Jammer dat ik al om half acht aan boord moest zijn want het was echt knus.' We kunnen dat allemaal best begrijpen want in Sigli had Donck een zeer interessante en ook gezellige tijd gehad, totdat hij wegens ziekte en oververmoeidheid geëvacueerd was geworden. En zo ging de bootreis weer voort tot de aankomst op maandagmorgen 21 april 1902:

'Met het krieken van de dag lagen wij op de rede van Lho Semawé. Na eerst ontbeten te hebben vertrok ik van boord. Eerst het kampement van het 12e Bataljon opgezocht. Overste Berenschot en zijn luitenant-adjudant Ramaer waren vandaag uit. Men wist op het bureau nog niets van mijn komst af. In de mess ontmoette ik een civiel ingenieur en een collega, de overigen waren uit. De officieren hebben hier een barak aan zee; in het midden de mess met een aardig zitje. De 'Ambon' en de 'Kediri' liggen op de rede, bezig met het lossen van spoorweg materieel. Het is druk hier; men krijgt de indruk van een stadje in wording.'

In het gebied van Lho Semawé was veel militaire activiteit, trouwens dat was vanwege het oplaaiende verzet op de gehele noordkust het geval. Pas in september 1903 toen Panglima Polem zich zou onderwerpen scheen de tegenpartij hier enige tijd rustig te worden, maar toen was Donck er niet meer geplaatst. Echter, het is duidelijk dat bij zijn aankomst zo weinig officieren op de kust verbleven: ze waren allen in het binnenland. De bataljonscommandant, overste G.H. Berenschot was de vader van een in 1887 op Sumatra geboren zoon die later ook officier in het KNIL zou worden, de zeer kundige en geliefde luitenant-generaal G.J. Berenschot, legercommandant aan de vooravond van de Pacific-oorlog, enkele weken daarvoor omgekomen in 1941 te Batavia bij een vliegramp met een militair toestel.

Lho Semawé, gelegen aan een beschutte baai met nagenoeg steeds gelegenheid voor veilig lossen en laden, is steeds een levendige havenstad geweest ook al omdat het tijdens de door de Nederlanders gelaste blokkade-

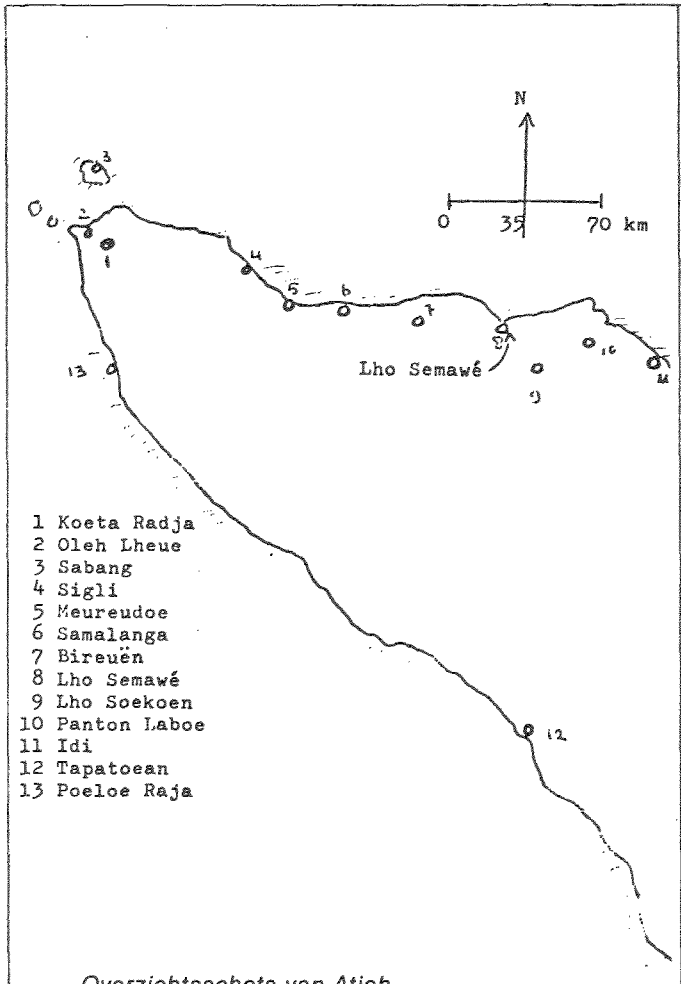

Overzichtsschets van Atjeh

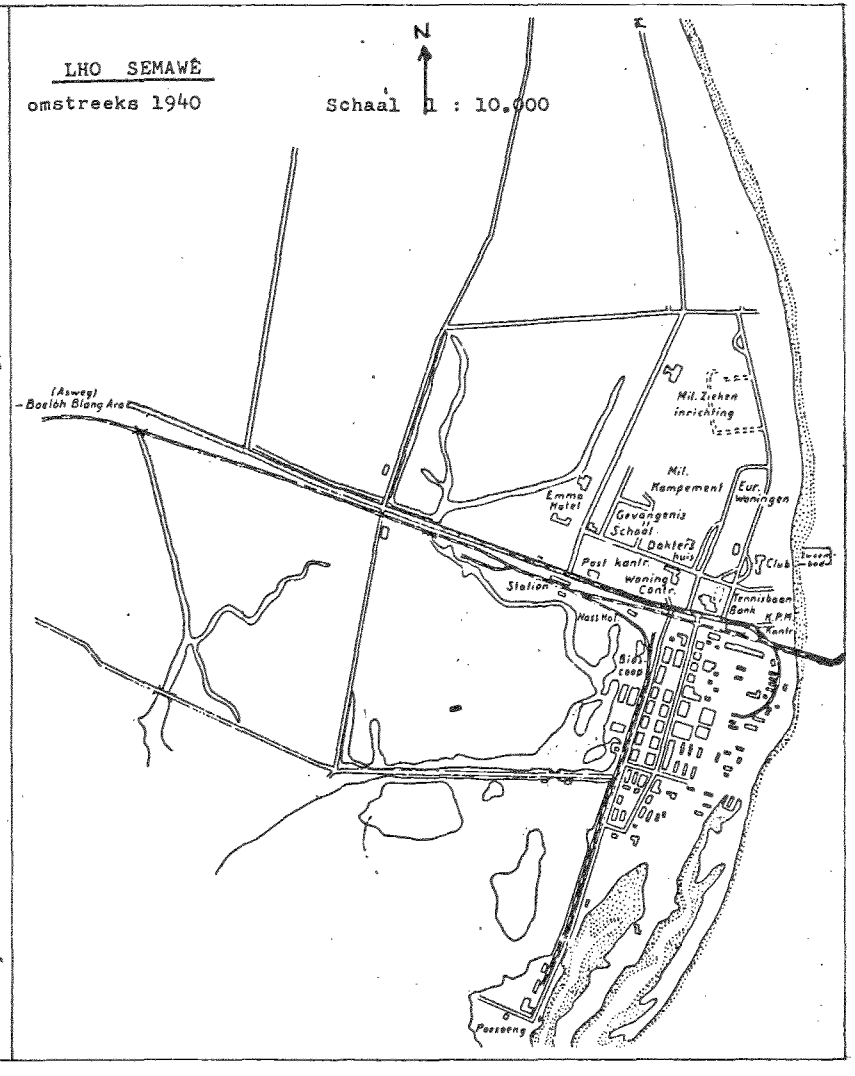

regelingen van toen als verplichte in- en uitvierplaats op de noordkust was aangewezen.[6] Het plaatsje is later tot een waarlijk handelscentrum uitgegroeid en het kaartje dat we hier afdrukken stamt van circa 1940. Toen liep ook al lang de Atjeh-tram hier voorbij. In Donck zijn tijd was men hier nog doende met de bouw van de trambaan en men was in het westen nog bezig tussen Samalanga en Lho Semawé. Toch moet Donck een vooruitziende blik hebben gehad met zijn opmerking over het stadje in wording. Vooral veel later, in de jaren 70 van deze eeuw, na het aantreffen van geweldige voorraden aardgas bij Lho Semawé, is de plaats uitgegroeid tot een groot industriëel centrum met een immense uitvoer van vloeibaar aardgas met tankers naar het buitenland, Japan en Amerika.

Donck zou maar twee nachten hier blijven en prompt ook het binnenland in gaan zoals wij in de volgende aflevering gaan bekijken.

NOTEN:

1. Indisch Militair Tijdschrift; jg. 1908, blz. 1286; jg. 1909, blz. 1242 en jg. 1910, blz. 52.
2. *'J.B. van Heutsz, leven en legende'*, J.C. Witte, Bussum 1976, blz. 70.
   Wij gaan in dit bestek niet nader in op de zeer interessante figuur van ir. H.H. van Kol en zijn relatie tot Van Heutsz, doch kunnen een ieder het lezen van zijn bevindingen en trouwens het genoemde modern opgezette boekwerkje warm aanbevelen. Men leert uit dit boek de persoon van Van Heutsz ook goed kennen.
3. *'Atjeh-1896'*, A. Kruisheer, Weltevreden 1913, blz. 304/305.
4. Wij verwijzen nog naar de plattegrond van de stad Koeta-Radja op blz. 19 van het nummer van Mars et Historia van januari-februari 1982.
5. De dag dat Donck voor het eerst met zijn twee sterren op de kraag zou rondlopen was 31 januari 1903. Zes en een half jaar lang tweede-luitenant was in die tijd 'normaal'. Iemand moest ruim 13 jaar dienst als officier hebben om de kapiteinsrang te bereiken. (Indisch Militair Tijdschrift van 1910, blz. 1146-1148).
6. Leerboek van de Militaire Aardrijkskunde van Ned. Indië, K.M.A., Breda 1911.

Reacties van leden:

MILITAIRE GEDENKTEKENS

Rijm

In Mars et Historia, 18, 2, maart/april 1984 schrijft J. Albarda in deel 16 van zijn serie *'Militaire gedenktekens'* over een gedenksteen in de Revetsteeg in Gorinchem. In de omschrijving (nr. 292) stelt hij dat het onduidelijk is waarom men in Romeinse cijfers 1416 schrijft en er dan *'en een'* achter plaatst om er 1417 van te maken. Het antwoord is heel eenvoudig: om het rijm! Zoals de heer Albarda zelf reeds in het nummer daarna meldde. Niet alleen jaartallen, maar ook *'dagtallen'* werden merkwaardig opengebroken om (ongeveer) te kunnen rijmen. Een paar leuke voorbeelden zijn te vinden in *'Van varen en van vechten, verzen van tijdgenoten op onze zeehelden en zeeslagen, lof- en schimpgedichten, matrozenliederen'*, verzameld door dr. D.F. Scheurleer, Martinus Nijhoff, 1914. In deel II, 1655-1678, vinden we het eerste vers van het

Journaal, van de Fluyt Delfs-Haven, Van Holland uitgevaren na Oost-Indië.

Stem:
Schaamt u gy Brabants Heeren.

Wanneer men heeft geschreven
Duizent zes hondert eeven;
En agt en zestig Jaer:
In Dezember tien dagen
Quam ons de Wint behagen
Liepen in Zee voorwaar.

De eerste twee verzen van een Nieuw Liedt vertonen ook een interessante opsplitsing:

Een Nieuw Liedt, van een Straet-Vaerder van Amsterdam, die tegen twee Turcken geslagen heeft, waer van hy de Victory behouden heeft.

Stemme:
Als 't begindt.

Als men schrijft sesthien hondert,
(Mocht men wel zijn verwondert)

En ses-en 'tsestigh Jaer;
Sijn wy, hoort na mijn verklaren,
Van Amsterdam gevaren,
Met een soo yverigen aerdt:

Na Tuerkeldam wy zeylden,
Ons Lootsman die daer peylden,
De Gront naer sijn gerief;
Wy zeylden in korter-wijlen,
Binnen Texel met verblijden,
November twintigh vijf.

J. Nuis.

---

1. Op de stadskaart van Amersfoort komt tweemaal een Appelweg voor, een aan de westzijde van de voormalige Juliana van Stolbergkazerne en een dwars door de grens van Amersfoort en Leusden aan de westzijde van het voormalige concentratiekamp dat in de gemeente Leusden ligt.
Op beide genoemde wegen bevinden zich gedenktekens uit de Duitse bezettingstijd.
a) De bij 310 genoemde gedenksteen ligt niet in Amersfoort maar in het Leusdense deel van de Appelweg;
b. Bij 310 zou wel moeten staan: Amersfoort, Appelweg. Bakstenen muur met tekst:
DE LOFKRANS GROENENS NIMMER MOE
DIE KOMT HET HAAR DERZULKEN TOE
DIE 'T ALVOOR 'T ALGEMEENE WAGEN

G. BOONZAIJER
L van ELST
P.R. de GEEST
D. van GESTEL
?. KELDERMAN (voorletter beschadigd, lijkt op C of G)
M.H. LIGTHART
J. MEKKING
F. ROMBOUT
B. VEENENDAAL
E. VEENENDAAL

Tussen de twee rijen namen een grafkrans in reliëf met eronder:
ZIJ WERDEN HIER OP 20-3-'45 DOODGESCHOTEN.

Voorts merk ik op dat op dezelfde pagina tweemaal de nummers 311 voorkomen.

G.H.O. de Wit
Kol. der Cavalerie b.d.

EEN RINGKRAAG VAN RAMILLIES 2

Geachte Redactie,

Ik wil er op wijzen dat ik in mijn artikel Een ringkraag van Ramillies (Mars et Historia, jg. 18 nr. 2) nooit beweerd heb, dat de *'nickname'* Pontius Pilate's Bodyguard serieus genomen moest worden. Integendeel noem ik die in één adem met het oudste regiment der Christenheid en het Pruisische regiment dat bij de schepping had staan kijken.
De snedige opmerking van een Schots officier *'Had we been on duty, we should not have slept at our post'* toont ook duidelijk dat het hier om een later bedachte verklaring van de nickname gaat. WANT IN HET GECITEERDE BIJBELDEEL STAAT HEEL NADRUKKELIJK DAT DE WACHT BIJ HET GRAF NIET GESLAPEN HEEFT. In 1670 was de Church of Scotland nog wel zo rechtzinnig dat een Schots officier zich niet aan zo'n blunder te buiten ging.
Ook het betoog dat het regiment niet op Golgotha maar wel in de hof van Jozef van Arimathea de wacht gehouden heeft is achteraf bedacht, want volgens alle bijbelverklaringen lag in Jeruzalem maar één Romeinse cohorte (=bataljon), die de wacht geleverd moet hebben in het huis van Pilatus, op Golgotha en bij het graf. Als de nickname niet slaat op de seniority maar slechts een grap is, ondersteunt dit mijn betoog dat bij traditiehandhaving alleen moet worden afgegaan op historische feiten. Overigens vermeldt Major T.J. Edwards M.B.E., F.R. Hist. S. in Military Customs-Aldershot 1954, bladzijde 169:
The Royal Scots *'Pontius Pilate's Bodyguard'*. According to tradition, it originated when the regiment was serving in the French Army as Hepburn's Regiment. A dispute arose with the Regiment of Picardie as to seniority, and an officer of that regiment claimed that his was on duty on the night of the crucifixion of our Lord, to which an officer of Hepburn's

retorted *'Had we been on duty we would not have slept at our post.* (Dus wel traditie en wel met betrekking tot seniority). Ik geloof oprecht dat traditiehandhaving van groot belang is voor het moreel van een regiment, maar als zulke onlogische zaken voor traditie versleten worden, is het doodzonde daaraan tijd en geld te besteden.

H. Ringoir,
Kapitein der Jagers b.d.

BOEKBESPREKING

TANDA MATA KNIL

In het voorjaar verscheen een beperkte oplage van een curieus boekwerk samengesteld door een oud KNIL-militair, de heer P. van Meel, reeds vele jaren redacteur van het welbekende KNIL periodiek *'Stabelan'*. Het eerste exemplaar werd op 8 maart, de datum van capitulatie van dat leger in 1942, te Arnhem door de auteur overhandigd aan de Gouverneur van het Koninklijk Tehuis voor oud-militairen *'Bronbeek'*. Het boek is, de Indonesische titel zegt het, bedoeld als een symbool, een herinnering of een geschenk ten opzichte van het voormalige Koninklijk Nederlands-Indische Leger dat in het vroegere Nederlands-Indië 120 jaar heeft bestaan, van 1830 tot 1950. Het werk is opgedragen aan de nagedachtenis van hen, die in de strijd tegen Japan hun leven gaven. Er zit een duidelijke symboliek in deze uitgave, een herinnering, want de strijd en de ondergang van het KNIL in de fase van de oorlog in de Pacific vormde het begin van de uiteindelijke opheffing van dat leger in 1950. Herinnering en ook een geschenk aan al die oud-leden van dit markante leger en aan een ieder die er interesse voor heeft.
Het is een kostelijk boek geworden, een paperback van kloek formaat, 21 x 30 cm, 182 bladzijden en met meer dan 200 foto's, kaarten en situatietekeningen gevat in een kleurrijk, klassiek aandoend omslag. Het boek behandelt, na een inleiding en een beschouwing over het ontstaan van het KNIL en een overzicht van de oudere krijgsgeschiedenis, op overzichtelijke wijze enkele hoofdzaken uit de meest bewogen jaren van dat KNIL, de voorgeschiedenis in de jaren vlak voor de Pacific-oorlog en de drie maanden van de hopeloze strijd tegen de overmachtige Japanse invasiemacht. Er worden geen nieuwe gezichtspunten onthuld hetgeen ook niet in de bedoeling lag van de auteur, maar veel belangrijker is dat zij die niet eerder in de gelegenheid waren kennis te nemen van de strijd in Indië, zich daarin nu kunnen verdiepen. Immers het officiële stafwerk *'Nederlands-Indië contra Japan'*, had een geringe oplage en was derhalve voor velen onbereikbaar.
Ook veel aandacht besteedt Van Meel aan ooggetuigen verslagen en aan het vrij onbekende verzet tijdens de Japanse bezetting en tenslotte, als een *'document humain'*, aan het pas in 1946 door generaal-majoor H. ter Poorten opgestelde verslag betreffende zijn beleid als Legercommandant.
Commerciële verkoop van het boek wordt vermeden. Eventuele baten komen ten goede aan niet-politieke menslievende doeleinden, zoals hulp aan landgenoten in Indonesië (HALIN) en het *'Peutjutfonds'* voor de erebegraafplaats in het oude Atjeh.
Bestelling van het boek per briefkaart bij de heer Van Meel zelf, Halleyweg 16, 3318 CM DORDRECHT. De prijs is f 39,75 (excl. porto). Ik mag U aanraden: bestel dit boek, U krijgt een hartverwarmend geschreven studie over het KNIL, nu eens niet geschreven door een historicus maar door iemand die er zelf bij was, recht op de man af.

C.A. Heshusius.

NIEUW OVERZICHTSWERK VAN DE NEDERLANDSE MILITAIRE GESCHIEDENIS

Voor de liefhebbers van de militaire geschiedenis goed nieuws. Eind november 1984 verschijnt een engelstalig overzichtswerk van de nederlandse militaire geschiedenis, dat een goed beeld geeft van marine en landmacht vanaf het begin van de gewapende Opstand tegen Spanje tot de krijgsverrichtingen in de Tweede Wereldoorlog. Hoewel het boek, in een handzaam formaat van zo'n 250 pagina's en rijkelijk geïllustreerd, in eerste instantie geschreven is voor een buitenlands publiek, kan het zeker als verplichte lectuur voor elke, in het verleden van de krijgsmacht geïnteresseerde, Nederlander worden beschouwd.
Het overzichtswerk is het resultaat van een nauwe samenwerking tussen de Sectie Militaire Geschiedenis van de Landmacht, de Afdeling Maritieme Historie van de Marine en het Koninklijk Instituut voor de Marine. Specialisten van deze instellingen zijn verantwoordelijk voor de artikelen en de vele illustraties.
Het boek opent met een beschrijving van het Staatse leger, dat door de toonaangevende hervormingen van Prins Maurits vele landen tot voorbeeld strekte. In andere hoofdstukken passeren de Bataafse en Franse tijd de revue, gevolgd door de negentiende eeuw.
Naast de militair-technische en strategische ontwikkelingen hebben de auteurs een open oog gehad voor de plaats van de krijgsmacht binnen de samenleving, zoals ook blijkt uit de beschouwing over de mobilisatie van '14-'18 en de roerige interbellumjaren, die zouden uitmonden in de dramatische gebeurtenissen van de meidagen '40.
Wie zich afvraagt wat het doel en de ontstaangeschiedenis was van de vele vestingen en forten die nog steeds ons landschap verrijken, kan terecht bij een speciaal aan de geschiedenis van het vestingwezen gewijde bijdrage. Natuurlijk ontbreekt ook de geschiedenis van het Koninklijk Nederlands Indisch Leger (1815-1942) niet.
De laatste vier hoofdstukken behandelen uitvoerig het wel en wee van de oorlogsvloot.
Na een schets van de ontwikkeling van de organisatiestructuur van de Marine, die begint met de kaperbrieven van Prins Willem van Oranje en die eindigt met de bondgenootschappelijke bevelsverhoudingen in de Tweede Wereldoorlog, volgt een bijdrage over de mens in de marine: de achtergronden van het personeel dat door de eeuwen heen de vloot bemande, worden belicht. Meer technisch geïnteresseerden kunnen hun hart ophalen bij het hoofdstuk over de geschiedenis van de scheepsbouw. Het marinegedeelte in het boek wordt afgesloten met een beschouwing over de vredestaken van de Marine, waaruit ondermeer duidelijk blijkt hoezeer de huidige hydrografische kennis te danken is aan de inspanningen van vele generaties marinepersoneel.
Achter ieder hoofdstuk is een uitvoerige literatuuropgave vermeld, met adviezen voor verdere literatuur. De samenstellers hopen op deze wijze de buitenlandse lezer, maar ook de Nederlanders, een handreiking te geven tot verdere verdieping van de kennis over ons militaire verleden. Hoewel het boek in eerste instantie geschreven is voor de leden van de Commission Internationale d'Histoire Militaire, de wereldorganisatie van militair-historici, hebben de samenstellers gemeend een beperkte oplage voor Nederlandse belangstellenden te moeten reserveren, temeer daar een dergelijk overzichtswerk van de militaire geschiedenis van ons land ontbreekt.
Bij voorintekening tot 15 oktober bedraagt de prijs *f* 30,- inclusief verzendkosten.
Indien U thans intekent, heeft U het boek ruim vóór de Sinterklaasavond in Uw bezit. Na verschijning zal de prijs in de boekhandel *f* 32,25 bedragen.
Lezers die één of meer exemplaren wensen te bestellen, dienen dat schriftelijk kenbaar te maken aan: Sectie Militaire Geschiedenis LAS, t.a.v. drs. H. Amersfoort, Van der Burchlaan 31, Frederikkazerne geb. 103, 2597 PC 's-Gravenhage.

13 oktober a.s.

GROTE RUILBEURS IN HET MILITAIRE LUCHTVAART MUSEUM

DE DONDERBUS

Inkoop Verkoop Ruil

Antieke wapens, Orden, Militaria, Uniformen, Uitrustingsstukken, Documentatie Eerste en Tweede Wereldoorlog. Aankopen van gehele verzamelingen.

Adres: Oostzeedijk beneden 231 A
3061 VW Rotterdam.
Geopend vrijdag 19-21 uur,
zaterdag 10-18 uur.
Telefoon: 010-140267
01862-2338
3274 ZJ Blaaksedijk - NL

BOUTIQUE DE LA GRANDE ARMÉE

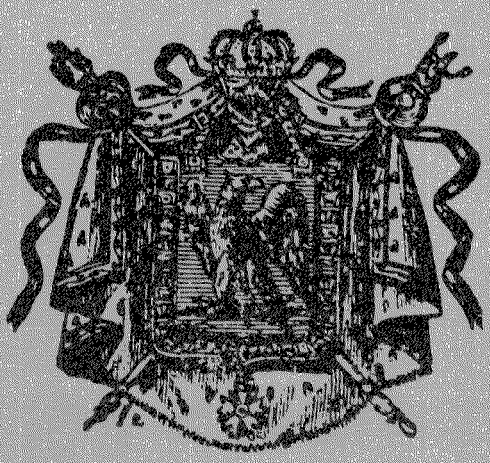

Het adres voor Historische Militaire en Civiele figuren, boeken, prenten, tijdschriften, wargame en alle verdere informatie op dit gebied.

geopend
Woensdag t/m Zaterdag
10.00 - 18.00 uur

W. C. J. EN I. S. SCHOPPEN

Willem de Zwijgerlaan 120
2582 EV Den Haag
Holland
Tel 070-541039

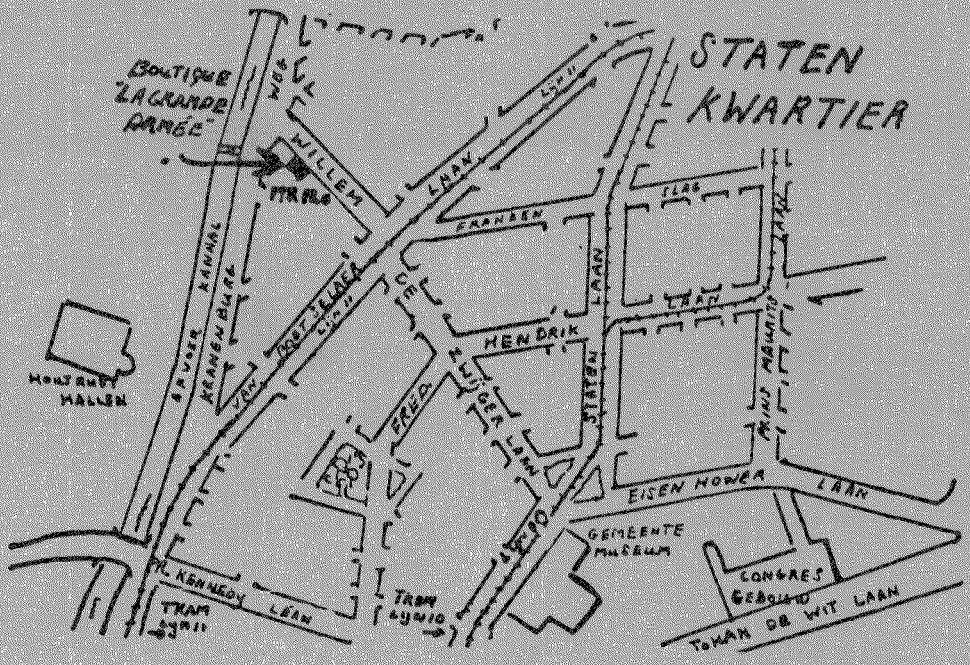

Uitgebreide catalogus en twee halfjaarlijkse aanvullingen verkrijgbaar, door storting van *f* 9,75 onder vermelding 'Catalogus' op giro 3263514 van Boutique La Grande Armée, Willem de Zwijgerlaan 120, Den Haag.